

TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN ORTOPEDİK ENGELLİ KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN İNCELENMESİ: ZONGULDAK İLİ ÖRNEĞİ

Analysis of Discrimination for Orthopedic Disabled Women in terms of Gender: Example of Zonguldak Province

Gürcan BAL*

Öz

Engellilik, tarihsel süreç içerisinde her dönemde üzerine araştırmalar yapılan bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle engelli bireylerin yaşamış oldukları problemleri konu edinen araştırmaların sayısı oldukça fazladır. Engelli bireyler dışında toplumsal yaşamdan soyutlanan ve ayrımcılığa maruz kalan bir başka grup ise kadınlardır. Engelli bireyler gibi kadınlar da ayrımcılık nedeniyle toplumsal yaşamdan uzaklaşmışlardır. Konuyla ilgili literatür incelemesinde çoğunlukla bu iki grubun yalnız birinin maruz kaldığı ayrımcılığı konu edinen araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ancak hem kadın hem de engelli bireyler, tek bir ayrımcılık yerine çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu sebeple engelli kadınların maruz kaldıkları ayrımcılıkları kuramsal bir çerçeveye inceleyerek engelli kadın ayrımcılığına sosyolojik bir bakış açısı getirmek, yapılan araştırmanın temel ama-

Abstract

Disability has emerged as an area that has been researched in every period in the historical process. The number of studies dealing with the problems experienced by people with disabilities is quite high. Apart from disabled individuals, another group that is isolated from social life and exposed to discrimination is women. Like disabled individuals, women have also distanced themselves from social life due to discrimination. In the literature review on the subject, it is seen that the number of studies dealing with the discrimination that only one of these two groups is exposed to is high. However, both women and persons with disabilities are exposed to multiple discrimination, rather than a single discrimination. For this reason, the main purpose of the research is to bring a sociological perspective to the discrimination of women with disabilities by examining the discrimination that women with disabilities

* Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. gurcanbal1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6673-4926>

cıdır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmanın diğer bir amacı ise ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyetten kaynaklı yaşadıkları ayrımcılıkların ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada engelli nüfusun fazla olduğu bir nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden, Türkiye’de engelli nüfusunun en fazla olduğu 21. il durumundaki Zonguldak ili, araştırmanın çalışma evreni olarak belirlenmiştir. Örneklemenin ulaştırılması zor bir grup olması nedeniyle amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 15 ortopedik engelli kadın araştırmaya katılmıştır. Araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve verilerin analizinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Veriler; engelli kadınların birey, sosyal yaşama katılma, mesleki, ev kadınlığı, annelik, eş olma ve akrabalık rolü ile şiddete maruz kalma durumları başlıkları altında yorumlanmıştır. Çalışmada engelli kadınların günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında sorunlar yaşadığı, eğitim hayatında aileleri ve yakın çevrelerinden engellemelerle karşılaştıkları saptanmıştır. Çalışma yaşamında işverenler başta olmak üzere aileleri ve yakın çevreleri tarafından engelli olmaları nedeniyle sorunlarla karşılaşan engelli kadınların evlilik kararı alma noktasında ise iyi bir eş ve anne olamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı çıkıldığı belirlenmiştir. Son olarak katılımcıların ev işlerinin yerine getirilmesinde eşlerinden destek alamadıkları, bu işleri engelleri nedeniyle yapamadıkları durumlarda eşleri ile şiddete ve boşanmaya varan sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Ayrımcılık, Sosyal Dışlanma.

face with a theoretical framework. Another purpose of the study, which was prepared using the qualitative research method, is to reveal the discrimination that orthopedically disabled women experience due to gender. Since it was aimed to work on a population with a large number of disabled people in the research, Zonguldak province, which is the 21st province with the highest number of disabled population in Turkey, was determined as the study universe of the research. Since the sample is a difficult group to reach, 15 orthopedically disabled women selected using the purposeful sampling method participated in the study. A semi-structured interview form was used in the research and descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. Data; Women with disabilities have been interpreted under the headings of being exposed to violence as individuals, participation in social life, professions, housewives, motherhood, being a spouse and kinship role. In the study, it was determined that disabled women have problems in meeting their daily needs, and they face obstacles from their families and close circles in their education life. It has been determined that disabled women, who are faced with problems due to their disability in working life, especially by their employers, their families and close circles, are opposed to getting married and having children because they think that they cannot be good wives and mothers at the point of marriage decision. Finally, it was revealed that the participants could not get support from their spouses in the fulfillment of housework, and when they could not do these tasks due to their disabilities, they experienced problems with their spouses, up to violence and divorce.

Keywords: Disability, Disabled Women, Gender, Discrimination, Social Exclusion.

GİRİŞ

Engellilik, tarihsel süreç içerisinde her dönemde üzerine araştırmalar yapılan bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Engelli kavramı üzerine yapılan tanımlamalarda en önemli unsur, engelin kim tarafından oluşturulduğu ve bu engelden kimin etkilendiğidir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) engellilik üzerine yapmış oldukları tanımlamalarda engelin çoğu kez bireyin fiziksel bozukluğundan kaynaklandığı yer almaktadır (ILO, 1983 ve WHO, 2011). Ancak asıl farklılık, engelli bireylerin toplum içerisinde göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Engelli bireylerin sosyal ve bedensel farklılıklarından dolayı sosyal alanda etkileşim içinde olduğu diğer bireyler tarafından göz ardı edilmesi, sosyolojik anlamda engellilik sorununu gündeme getirmiştir. Thomas'ın (2002) da belirttiği gibi engelli bireylerin toplumsal etkinliklerini sekteye uğratan ya da onun gerçekleşmesini engelleyen şey, engeli olmayan diğer kişilerin inşa ettiği bariyerlerdir (akt. Burcu, 2015: 12). Bu tanımlama şüphesiz ki engelliliğin sosyolojik bakış açısını oluşturmaktadır. Engelin toplum tarafından inşa edilmesi durumu, engelli bireylerin toplumdan izole olmalarına ve toplumsal baskı ile ayrımcılığa maruz kalmalarına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda engelli bireylerin yaşamış olduğu engellilik durumu, engeli olmayan bireylerin davranışları doğrultusunda sosyal bir engellemeye dönüşmektedir.

Engelli bireyler dışında toplumsal yaşamdan soyutlanan ve ayrımcılığa maruz kalan bir başka grup ise kadınlardır. Tıpkı engelli bireyler gibi kadınlar da ayrımcılığa maruz kalmaları nedeniyle toplumsal yaşamdan uzaklaşmış ve kendileri dışındaki bireylere bağımlı hale gelmişlerdir. Kadınların ekonomik ve sosyal tüm alanlardan soyutlanması ile birlikte ortaya erkek egemen bir toplum yapısı çıkmıştır.

Yukarıda bahsedilen iki grubun da ortak özellikleri, toplumsal yaşamdan soyutlanan ve dışlanan bir yapıda olmalarıdır. Konuyla ilgili literatür incelemesinde, çoğunlukla bu iki grubun yalnız birinin maruz kaldığı ayrımcılığı konu edinen araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir. Ancak hem kadın hem de engelli bireyler, tek bir ayrımcılık yerine çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu konuda Birleşmiş Milletlerin (BM); Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesinin 6. maddesinde *“Taraf Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri*

alır” ibaresi yer almaktadır. Buradan hareketle araştırmada, literatürdeki bu boşluğun doldurularak engelli kadınların maruz kaldığı çok yönlü ayrımcılığa karşı makro düzeyde farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Engelli kadınlar hakkındaki bu çalışmada ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlara yönelik toplum tarafından gösterilen tutumların toplumsal cinsiyet perspektifi açısından derinlemesine incelemesini gerçekleştirmek ve ortopedik engelli kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

Günümüzde ve geçmişte engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. Özellikle engelli bireyler, toplumsal cinsiyet olgusunun kendilerine vermiş olduğu rol ve sorumlukları yerine getirememelerinden dolayı toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır. Engelli kadınlar ise hem kadın hem de engelli olmalarına bağlı olarak çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Buradan hareketle araştırmada engelli kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın boyutunu ortaya çıkararak sosyolojik açıdan toplumun engelli kadınlar üzerindeki tutumuna yönelik bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

I. KAVRAM VE TEORİ

A. ENGELLİLİK KAVRAMI

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliğin tanımını, *“kişiden ya da bir bütün olarak kişilerin vücut fonksiyonlarından beklenen gelişimde ve vücudun fonksiyonlarını yerine getirmesinde eksiklik ya da sınırlılık”* olarak yapmıştır (WHO, 2011). Bir başka uluslararası kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise; Engellilerin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdamı Hakkındaki Sözleşmesinin 1. maddesinde engelliliği *“diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler”* şeklinde tanımlamıştır (ILO, 1983).

Yapılan tanımlamalarda çoğu kez engelin, bireyin fiziksel ya da zihinsel bozukluğundan kaynaklandığı yer almaktadır. Ancak bireyin bedeninden ziyade onu toplumsal yaşamdan izole eden ve bu alandan soyutlanmasına neden olan engellemelere odaklanmanın, bireyin toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldığı sorunları anlama noktasında açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Thomas'ın (2002) da belirttiği gibi engelli bireylerin toplumsal etkinliklerini sekteye uğratan ya da onun gerçekleşmesini engelleyen şey, engeli olmayan diğer kişilerin inşa ettiği bariyerlerdir (akt. Burcu, 2015: 12).

Engellilik, içinde bulunulan toplumsal döneme bağlı olarak ve yaşanan toplumun hakim felsefi, dini, sosyal ve kültürel yapısı gibi pek çok faktör çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla her bir toplumsal dönem içerisinde farklı yaklaşımlar gelişmiş ve bu yaklaşımlar engelliliği anlamaya ve açıklamaya yönelik birtakım modellerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır (Erten ve Aktel, 2017: 85). Engellilik üzerine oluşturulan modeller incelendiğinde; üç ana modelin olduğu görülmektedir. Bunlar; birbirlerini besleyerek ilerleyen geleneksel, tıbbi ve sosyal olmak üzere üç ayrı başlıkta ele alınabilir.

Geleneksel model; tarım toplumunun tipik üretim ilişkilerinin oluşturduğu sosyal, ekonomik ve siyasal yapıyı ve öncesini kapsayan tarihsel dönemde hakim olan engellilik yaklaşımı, geleneksel model olarak tanımlanmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 249). Geleneksel dönemin en ayırt edici özelliği; engelliliğin bilimsel veya sosyal bir çerçevede değil, daha çok metafizik bir yaklaşımla ele alınması ve engelliliği kişiye özgü bir durum olarak kabul etmesidir. Geleneksel model içerisinde engelliliği açıklayan ahlaki/dini modele göre; engellilik, bireyin ya da yakın çevresinin işlemiş olduğu bir günah ya da suçun karşılığı olarak ilahi bir cezalandırma olarak açıklanmaktadır (Erten ve Aktel, 2017: 86). Geleneksel model; pozitif bilimlerdeki ilerlemeye bağlı olarak yerini medikal (tıbbi) modele bırakmıştır.

Tıbbi model; tıp alanındaki gelişmeler ile birlikte insan bedeni ve işlevleri alanında büyük bir bilgi birikimi sağlanmış ve engellilik ile ilgili bütün yaklaşımlarda değişim meydana gelmiştir. Bununla birlikte engellilik, bir eksiklik olarak değerlendirilmiş ve bireyin fiziksel durumu ile ilişkilendirilmiştir (Erten ve Aktel, 2017: 86). 1800'lü yıllarda toplum yapısında yaşanan gelişmelerle oluşan tıbbi model, engelliliğin, bireyin kendisinde olduğu ve kendi içinde yer aldığı nesnel koşullara bağlı olduğunu kabul etmiş ayrıca sorun ve tedavinin kişinin kendisinde başlayıp

kendisinde bittiğini savunmuştur (Burcu, 2015: 24). Modelin amacı; bireyi cerrahi müdahaleler ile mümkün olan en yakın normallik durumuna getirmektir (Burcu, 2015: 28). Bu doğrultuda bireyin tıbbi müdahaleler ile normal olarak nitelendirilen insanlara dönüştürülmesi, modelin önemli politikalarından olmuştur.

Engelliliğin tıbbi modeli; zaman içerisinde engellilerin yaşam koşullarının göz ardı edildiğine ve ayrımcılığı meşrulaştırdığına yönelik eleştiriler almış ve bu eleştiriler sonucunda yerini sosyal modele bırakmıştır.

Sosyal model; engellilerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri ve farklı kişilere bağımlı olmadan yaşayabilmeleri için gerekli olan istihdam, barınma, eğitim gibi hakları olduğunu belirtmektedir (Karadağ; 2018: 13). Modelin en önemli düşüncesi, engelliliğin toplum tarafından inşa edildiği ve engellilerin toplumda var olması gerektiğidir. Modelin engelliliğe getirmiş olduğu bu yeni anlayış, engelliliğe ilişkin sorumluluk mercilerinin de değişmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda sosyal model ile birlikte devletin; engellilerin toplumsal hayata katılması ve politik eşitliği sağlama anlamında sorumlulukları ortaya çıkmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 254). Bu durum, engelli haklarının savunulması ve engellilerin toplumda görünür olmasının sağlanması gibi faaliyetleri arttırmıştır.

Engellilik üzerine oluşturulan modellere bakıldığında engelli bireyler, geçmişten günümüze dek toplum tarafından ötekileştirilen ve içinde buldukları olumsuz koşullara ek olarak daha güç durumlarda yaşayan gruplar olmuşlardır (Buz ve Karabulut, 2015: 27). Aynı şekilde engelliler dışında toplumun baskısına maruz kalan ve ötekileştirilen bir diğer grup ise kadınlardır (Burcu, 2015: 35). Kadının tarihi her zaman eşitsizlikler üzerine kurulan bir tarih olarak kabul edilmiştir. Aristo'ya göre kadın ve erkek her alanda birbirinden farklıdır ve erkek, doğuştan yönetim becerisine sahip olup karısını bir devlet adamı gibi çocuklarını da bir kral gibi yönetir (akt. Timurturk, 2009: 136). Aristo'nun bu düşüncesinde belirtildiği gibi toplum içinde kadın ve erkeklere yüklenen roller her zaman farklı olmuştur. Bu farklılıklar "Toplumsal Cinsiyet" kavramının bir sonucudur.

B. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ile öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılan bir kavramdır (Ecevit, 2003: 83). Bu roller, toplumsal olarak birçok farklı bileşen tarafından oluş-

turulmuştur. Bu bileşenlerden en önemlisi ailedir. Çünkü toplumsal cinsiyete yönelik ilk adım, bireyin içinde doğduğu ve geliştiği aile ile atılmaktadır. Kadının eve bağlılık ve annelik, erkeğin ise hakim olma anlayışı aile içinde kazanılır (Ersöz, 1999: 29). Kadınların maruz kaldığı toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bazı toplumlarda henüz kız bebek doğmadan, anne babanın sırf kız çocuk olması nedeniyle kürtaj kararı alması şeklinde ortaya çıkmıştır (Özateş, 2007: 83). Özellikle kız çocuğun dünyaya gelmesi nedeniyle aile içinde neslin devam etmeyeceği anlayışı hakim olmuştur.

Aile içerisinde çocuklar, cinsiyetlerine göre belirlenmiş rol modellerini öğrenirler ve bu modellere uygun davranmaları için teşvik edilirler (Güdücü, 2018: 25). Bu nedenle toplumsal olarak bireyler, kendilerine atfedilen görevleri yerine getirmediklerinde dışlanacaklarını bildiklerinden bu rolleri yerine getirmek için çabalarlar.

Toplumsal cinsiyetin bir başka bileşeni ise eğitimidir. Okul, her zaman ve her toplumda bireyin kamusal alana çıkış yeri olarak görülmüş, bireyin birçok kavramı tanıdığı yer olarak değerlendirilmiştir. Çoğu toplumda öncelikle erkek çocuklarını okula göndermek ve kız çocuklarını evde tutmak olağan olarak görülmüştür (Özateş, 2007: 83). Bu durumun oluşmasında toplumsal anlamda kadınlara yüklenen roller etkili olmuştur.

Toplumsal cinsiyetin bir başka bileşeni ise akran grubudur. Birey, büyüyüp yetiştiği akran grubundan her gelişim döneminde etkilenmiş ve bu grubun etkisi altında kalmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin keskinleşmesinde bireyin akranlarının büyük bir etkisi olmuştur (Güdücü, 2018: 26). Örneğin; erkek çocuklar, fiziksel güç gerektiren ve rekabet içeren oyunları tercih ederken kız çocukları, fiziksel güçten ziyade güzelliklerini sergiledikleri oyunları tercih ederler. Bununla birlikte erkek birey, fiziksel güçten yoksun ise veya fiziksel güç gerektiren oyunlara katılmıyorsa, toplumsal dışlanmaya maruz kalır. Aynı şekilde bir kız çocuğu fiziksel güç gerektiren bir spora yöneliyorsa, erkek oyununa katılmış olur ve akran grubundan dışlanır.

Toplumsal cinsiyetin diğer bir bileşeni ise kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle televizyon programlarında, dizilerde veya kitaplarda erkekler daima maceracı, güçlü ve zeki iken, kadınlar daha çok daha edilgen ve ev işleriyle ilgilenen bireyler olarak gösterilmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet rolleri meşrulaştırılır ve bireyler tarafından benimsenmesi öngörülür.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının son bileşeni ise dindir. Hemen hemen bütün dinlerde ataerkillik ön plana çıkmıştır. Örneğin; Hristiyanlıkta felsefeciler ve ilahiyatçılar, Tanrının kadın ve erkek şeklinde bir cinsiyetinin olmadığını kabul etmekle birlikte İsa Mesih'in erkek oluşu nedeniyle erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu kabul etmektedir (Güdücü, 2018: 29). Yahudilikte ise; kadınlar ile erkeklerin rolleri arasına kesin sınırlar çizilmiş, kadınlar dinsel konulardan uzak tutulmuş, karar verici mercii olarak erkekler görülmüştür (Toker, 2013: 610). İslamiyet'te ise; kadın konusunda hoşgörü anlayışı benimsense de yanlış uygulamalar nedeniyle kimi toplumlarda kadınlar ikincil konumda olmuştur (Güdücü, 2018: 30). Üç dinde de kadınların ortak özelliği, yanlış uygulamalar ve dinin yanlış yorumlanması nedeniyle geri planda kalmasıdır.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerin toplumda farklı rollerinin olduğunu ve bu rollerin kişiler tarafından yerine getirilmesini savunmaktadır. Toplumsal cinsiyetin tüm bileşenlerinde de görüleceği üzere özellikle erkek egemen bir toplum yapısında kadının ikincil bir konumda olduğu uygulamalar söz konusudur. Toplumsal cinsiyet normlarının beklediği rol ve sorumlulukların yerine getirilememesi nedeniyle de yaşanan ayrımcılık, çok yönlü ayrımcılığa dönüşmektedir. Bu kapsamda engelli kadınlara yönelik ayrımcılığın da çok yönlü olduğunu belirtmek gerekir.

C. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ENGELLİ KADIN İLİŞKİSİ

Erkek egemen sistem içerisinde kadınlardan beklenen çeşitli roller bulunmaktadır. Toplum, kadınlardan öncelikli olarak iyi bir anne ve iyi bir eş olmasını beklemektedir. Bu kapsamda erkek egemen bir toplum yapısına göre kadınların ev temizliği, çocuk bakımı, evin ihtiyaçlarının karşılanması, yemek yapımı gibi ev içi rolleri bulunmaktadır. Bu temel rollerin engelli kadınlar tarafından yerine getirilemeyeceği düşüncesi nedeniyle ise toplum tarafından engelli kadınlar, ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalardan biri olan Lonsdale'in (1990) "Women and Disability" adlı çalışmasında engelli kadınların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların hangi alanlarda yoğunlaştıkları üzerinde durulmuş, engelli kadınların engelli erkeklere göre daha mağdur durumda oldukları ve engelli kadınların toplumsal yaşamda çok yönlü ayrımcılığa maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (akt. Burcu, 2015: 85). Özellikle engelliliğin tıbbi modelinden kaynaklanan normal ve normal olmayan anlayışı nedeniyle engelliler toplumda "öteki" olarak görülmüş ve

engellerinin tıp bilimi ile azaltılması ya da yok edilmesi anlayışı birçok toplum tarafından benimsenmiştir. Bu durum, engellilerin toplumda ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Engelli kadınlara yönelik erkek egemen bakış açısı nedeniyle de engelli kadınlar, toplumda ikincil bir konumda görülmeye başlanmıştır.

Engelli kadınların sorunlarına odaklanan Wendell (1989) ise hem kadın hem engelli olmayı, özellikle engelli kadına uygulanan toplumsal baskının bedene uygulanan kültürel baskıyla bağlantılı olması üzerinden değerlendirmiş ve engelli bireyler ile kadınların ortak noktasının iki grubun da “öteki” olarak görülmesi olduğunu belirtmiştir. Bir diğer araştırmacı Mays’e (2006) göre ise engelli kadınlar, engellilik ve cinsiyet durumlarından kaynaklanan baskı ve şiddete maruz kalmaları nedeniyle toplumda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (akt. Burcu, 2015: 85). Bu durumun nedeni ise eşitsiz güç ilişkileridir. Toplumda erkeklerin baskın olması nedeniyle kadınlar her zaman ikincil bir konumda yer almakta ve bu duruma engel durumunun da eklenmesi sonucu, baskının ve ayrımcılığın boyutunda artış görülmektedir.

Görüldüğü üzere sınırlı literatür araştırmalarında ortak nokta, engelli ve kadın olma durumunun bir araya gelmesi ile sorunun daha da derinleştiği ve kadının toplumsal olarak baskı ve şiddete maruz kalma durumunun artış gösterdiği şeklindedir. Özellikle engelli kadınların sosyal olarak kodlanmış cinsel özellikleri, üreme temelli rolü ile eğitim ve çocuk yetiştirme rolünün reddedilişi, bedensel ve fiziksel olarak çekici bulunmayışı ile birlikte cinsel yönden reddedilişi toplumsal anlamda engelli kadınlara yönelik baskı ve şiddeti artıran temel unsurlardan olmuştur. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı ayrımcılık, kadınlar üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiştir. Özellikle kadınlardan beklenen rollerin yerine getirilemeyeceğinin düşünüldüğü durumlarda kadınlar, çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta ve toplumsal yaşamdan soyutlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kadınlar ile engellilerin yaşadıkları sorun alanlarının benzediği ve yaşanan ayrımcılığın toplumsal cinsiyetin getirmiş olduğu rollerden kaynaklandığı görülmektedir.

II. YÖNTEM

Bu çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınların yaşadıkları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerinin neler olduğunun belirlenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Nitel araştırmalarda bir konunun ortaya çıktığı bağlam göz önünde bulundurulduğu sürece elde edilen veriler anlam ta-

şımaktadır. Eğer bir eylemin ortaya çıktığı bağlam göz ardı edilirse ve bu şekilde bir yorumlama yapılırsa o eylem hakkında gerçeklikten uzak bir yorumlama yapılacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 48). Buradan hareketle bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüş ve ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarının var olduğu şekliyle ve doğru bir biçimde ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Araştırmada özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden çalışma, Zonguldak ilindeki ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2020 yılı verilerine göre; Zonguldak ilinin nüfusu 591.204 kişiden oluşmaktadır. Ayrıca TÜİK'in engelli nüfusuna ilişkin yapmış olduğu 2013 yılındaki araştırmaya göre; Zonguldak ilindeki engelli nüfusun 16.540 kişiden oluştuğu saptanmış ve Zonguldak ili, Türkiye genelinde engelli nüfusunun en fazla olduğu 21. il olmuştur.

Ortopedik engelli kadınlar açısından bakıldığında ise 2013 yılında yapılan TÜİK araştırmasına göre; Zonguldak ilinde bulunan engelli nüfusun %20,27'sini ortopedik engelli bireyler oluşturmaktadır. 2013 yılında Zonguldak Valiliği tarafından yapılan "Zonguldak'ın Yaşanabilir Bir Kent Olması İçin Yaşam Kalitesi ve Engelli Profili Araştırması'nda" ise Zonguldak ilindeki 3,357 ortopedik engellinin %55'inin kadın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı araştırma, Zonguldak ilinde bulunan ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu örneklemenin temeli, araştırmanın amaçları doğrultusunda bir evrenin temsilci bir örneği yerine, amaçlı olarak bir ya da birkaç alt kesimini örnek olarak almaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118). Bu doğrultuda araştırmada ortopedik engelli kadınların hizmet aldığı bir dernek aracılığıyla ve amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılmış 15 ortopedik engelli kadın ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşme gerçekleştirilmiştir.

2019 yılı Mayıs ve 2019 Ekim ayları arasında yapılan görüşmeler sonucu 15 görüşmenin sonunda verilerin tekrara düşmesi nedeniyle veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Veriler; engelli kadınların birey, sosyal yaşama katılma, mesleki, ev kadınlığı, anne-lik, eş olma ve akrabalık rolü ile şiddete maruz kalma durumları başlıkları altında yorumlanmıştır.

III. BULGULAR VE YORUM

Zonguldak ilinde yaşayan ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları toplumsal cinsiyet ayrımcılıklarının ortaya çıkarılması amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen bulgular iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile engel durumlarına ilişkin bulgulara yer verilirken ikinci bölümde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

A. KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ

Araştırmaya yaşları 26-52 aralığında değişen, 5'i bekar, 2'si boşanmış, 8'i ise evli olan toplamda 15 ortopedik engelli kadın katılmıştır. Katılımcıların evlenme yaşları 17-28 aralığında değişmekte olup 9 katılımcının çocuk sahibi olduğu ve çocuk sayılarının 1-3 arasında değiştiği görülmüştür.

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise engelli kadınların 4'ünün ilkokul, 6'sının ortaokul, 4'ünün lise, 1'inin ise lisans mezunu olduğu görülmektedir.

Engelli kadınların ekonomik özelliklerine bakıldığında katılımcıların 4'ünün çalıştığı, çalışan katılımcılardan 1'inin memur, 2'sinin aile şirketine sekreter, 1'inin proje kapsamında çalıştığı belirlenmekle beraber; daha önce 5'inin sekreterlik, hizmetli ve çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalıştıkları görülmüştür.

Engelli kadınların engellilik durumları incelendiğinde; 6'sının uzuv kaybı yaşadığı, 3'ünün kısmi felçli, 4'ünün kalça çıkıklığı, 2'sinin skolyoz ve raşitizmli olduğu, 7 katılımcının doğumlarından itibaren, 8 katılımcının ise sonradan engelli olduğu ve engelleri nedeniyle 7 katılımcının cihaz (tekerlekli sandalye, koltuk değneği, protez, platin) kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların engellilik nedenleri incelendiğinde; 5'inin yanlış tedavi, 7'sinin akraba evliliği ve genetik rahatsızlıklar, 3'ünün ise trafik kazası sonucu engelli oldukları belirlenmiştir.

B. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ ÇERÇEVESİNDE ELDE EDİLEN BULGULAR

- Birey Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden birey rolü; bireyin kişisel gelişimini ve boş zaman etkinliklerini içeren bir roldür. Bireyin kendini geliştirip geliştiremediği ve eğitim-öğretim hayatına başlama noktasında karşılaşmış olduğu engeller gibi konular birey rolü kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınlar hakkında geçmişten günümüze dek “kendi kendine yetemeyen”, “başkasına muhtaç”, “korunmaya muhtaç”, “yetersiz” gibi tanımlamalar bulunmaktadır (Özgökçeler ve Alper, 2010: 37; Burcu, 2015: 168). Bu tanımlar nedeniyle çoğu engelli kadın, sosyal yaşama katılmayı reddetmiş ve birey olarak kendini geliştirememiştir. Özellikle eğitim-öğretim, çalışma yaşamına ya da toplumsal yaşama katılmada sorunlar yaşayan ve bu sorunlar nedeniyle de kendini geliştiremeyen engelli kadınlar, zamanla izole bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Araştırma kapsamında katılımcıların günlük yaşamın aktivitelerine toplumsal engeller nedeniyle katılamadıkları, toplum tarafından “öteki” olarak görüldükleri ve bu nedenle dışlandıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle toplumun, engellileri “başkasına muhtaç kişiler” olarak görmesi nedeniyle engelli kadınların ev içine hapsedikleri ve sosyal yaşamdan uzak kaldıkları tespit edilmiştir.

- K5: “Engelli olduktan sonra evden çıkmak istemezdim, kendimi eve kapatmıştım, kimse ile görüşmek istemiyordum. Çünkü engelimden dolayı beni dışlayacaklarına inanıyordum. İyileşeceğime olan güvenimi de kaybettiğim için inancımı yitirmiştim.” (45 yaşında, boşanmış)

K5’in ifadeleri incelendiğinde soyutlanma konusu üzerinde durmak gerekir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde engellilik üzerine 3 temel etiketleme söyleminin bulunduğu görülmektedir. Bu söylemlerden ilki engellilerin “eve kapanması gerektiği” şeklindedir. İkinci söylem engellilerin “toplumdan ayıklanması gereken kişiler” olarak görüldüğü şeklindedir. Üçüncü söylem ise engellilerin “aciz” olarak değerlendirildiği anlayıştır (Burcu, 2015: 16). K5’in ifadelerine detaylı olarak bakıldığında bu üç söylemin de olduğu görülmektedir. K5’in “Engelli olduktan sonra evden çıkmak istemezdim, kendimi eve kapatmıştım, kimse ile görüşmek istemiyordum” ifadesine bakıldığında toplum, ilk olarak K5’in eve kapanması gerektiğini savunmuştur. İkinci olarak K5’in “...Evden çıkmak istemezdim. Çünkü engelimden dolayı beni dışlayacak-

larına inanıyordum.” ifadesi incelendiğinde toplum, K5’i toplumdaki soyutlamıştır. K5’in “...İyileşeceğime olan güvenimi de kaybettiğim için inancımı yitirmiştim.” ifadesi incelendiğinde toplum son olarak engelliye “aciz” olarak değerlendirmiş ve sonucunda bireyin kendisine olan inancını yitirmesine neden olmuştur.

Araştırma kapsamında engelli kadınların eğitim-öğretim hayatına katılma ve devam etme noktasında genellikle kendi ailelerinden kaynaklı problemler ile karşılaştıkları görülmüştür.

- K3: “Kadınların okula gitmesi konusunda ülkemizde zaten yanlış bir algı var. Son yıllarda bu azalsa da kırsal yerlerde yine kız çocuklarının okula gitmediklerini düşünüyorum. Özellikle engelli olan kişi kadın ise bu sorun daha da büyüyor. Ben de okula gitmeye karar verdiğimde özellikle babamdan tepki ile karşılaştım. Bana “zaten engellisin, seni orda dışlarlar” gibi cümleler kurdu. Ama bir şekilde beni okula yazdırdılar.”(37 yaşında, boşanmış, lise mezunu)

K3’ün “...Ben de okula gitmeye karar verdiğimde özellikle babamdan tepki ile karşılaştım. Bana “zaten engellisin, seni orda dışlarlar” gibi cümleler kurdu.” ifadesi incelendiğinde ailelerin engelli kız çocuklarına karşı dışlanma korkusu yaşadıkları ve bu yüzden engelli kız çocuklarının eğitim öğretim hayatına başlamamaları gerektiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bir ailede engelli bir bireyin olması, özellikle de bu engellinin kız olması durumunda o engelli kız çocuğu kayıp olarak değerlendirilmiş ve bu durum utanılacak bir durum olarak algılanmıştır. Bu nedenle engelli kız çocukları “Tanrı tarafından verilen bir ceza” olarak değerlendirilmiş ve aileler engelli kız çocuklarını dışlanma korkusu yaşamaları nedeniyle toplumdaki soyutlamak istemişlerdir (Demarla ve Le Roux (2001), Solow’dan (1965) akt. Burcu, 2015: 100; Aykara, 2010: 14). Ailenin engelli kız çocuğunu toplumdaki soyutlamak istemesinin ardından engelli kadınlar, eğitim-öğretim hayatına katılma noktasında problemler yaşamakta ve kendilerini geliştirememektedir.

Cinsiyete ve engelliliğe dayalı ayrımcılığın birleşimi nedeniyle engelli kadınlar, düşük okuryazarlık oranlarına sahiptir. Konuyla ilgili olarak TÜBİTAK tarafından 2002 yılında yapılan “Türkiye Özürlüler Araştırması’nda” okuma-yazma bilmeyen engellilerin genel nüfusa oranı %13 iken, erkek engellilerde bu oran %28,14, kadınlarda ise %48,01 olmuştur. TÜİK’in 2010 yılında yapmış olduğu “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri” adlı çalışmada, engelli kadınların %54,9’unun okuryazar olmadığı, %16,5’inin ilkökul, %7,1’inin ortaöğretim ve dengi, %4,7’sinin ise üniversite

ve üstü mezunu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmaların sonuçlarına bakıldığında engelli kadınların eğitim öğretim hayatına başlamalarındaki engelin toplumsal cinsiyetin getirmiş olduğu toplumsal yapıdan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

- Sosyal Yaşama Katılma Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden sosyal yaşama katılma rolü; kadının içinde yaşadığı ve aile hayatı ile çalışma hayatı dışında kalan alanlardaki, örneğin; dernek üyelikleri ve politik örgütlenmelerdeki faaliyetlerini içermektedir. Bu doğrultuda ortopedik engelli kadınların toplumsal yaşam içerisindeki yeri ve toplumun bakış açısı, kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olma durumları sosyal yaşama katılma rolü kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların sosyal yaşama katılma rolü kapsamında yaşadıkları sorunlara bakıldığında, özellikle toplum tarafından engellemeler ile karşılaştıkları, insanların olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle kendilerini ikincil bir konumda gördükleri ve kendi öz saygılarını yitirdikleri görülmektedir.

- K13: “Normal ve normal olmayan arasındaki farkı en sık olarak gördüğüm dönemlerde çoğu zaman intihar etmeyi düşündüm. Normal olarak görülmüyordum ve bu yüzden insanlar beni aralarına almak istemiyorlardı. Toplum, kadının ev içindeki işleri halletmesini istiyor. Kadın, toplum hayatına karıştığında hemen sorun yaşamaya başlıyor. Engeli nedeniyle ev içindeki işleri halledemeyince de toplum hemen o kadını dışlamaya başlıyor. Hem normal olmadığı için hem de işlerini yapamadığı için engelli kadın, bir anda toplumdaki soyutlanmaya başlıyor. Ben de toplumdaki uzaklaşmaya başladım. Toplum, beni kabul etmedikçe kendimi eve kapattım. Çoğu zaman kaçıp kurtulmak istedim.” (26 yaşında, bekar)

Çetintaş'ın (2017) yapmış olduğu araştırmada özellikle engelliliğin tıbbi modelinin engelli bireyleri iyileştirilmesi gereken kişiler olarak görmesi ve engelliliğin sosyal modeline kadar bu anlayışın devam etmesi nedeniyle, engelli bireylerin toplumda her zaman “öteki” olarak değerlendirildiği ve toplumdaki ayrı tutuldukları sonucuna varılmıştır (Çetintaş, 2017: 18). Engelliliğin tıbbi modelinde olduğu gibi toplum, engelli bireyleri “normal” bir bedene sahip olmadığı için toplumun bir parçası olarak görmemiştir. Bu durum toplumsal cinsiyet açısından incelendiğinde ise K13'ün şu ifadelerine odaklanmak gerekir: “Normal olarak görülmüyordum ve bu yüzden insanlar beni aralarına almak istemiyorlardı. Toplum, kadının ev içindeki işleri halletmesini istiyor. Kadın, toplum hayatına karıştığında hemen sorun yaşamaya başlıyor. Hem nor-

mal olmadığı için hem de işlerini yapamadığı için engelli kadın, bir anda toplumdaki soyutlanmaya başlıyor.” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere kadınlardan beklenen ev içindeki görevleri yerine getirememesi nedeniyle engelli kadınlar, toplumsal yaşama katılamamış ve toplumdan soyutlanmıştır. Engelli kadınlar, toplumun kendilerine karşı olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle, kendilerini toplumdan izole etmiş ve toplumsal yaşama katılmayı reddetmişlerdir. Ayrıca kendilerini izole etmelerinin dışında, toplum da engelli kadının sosyal yaşama katılmasını engellemektedir. Bu durum sonucunda da engelli kadının kendisine olan öz saygısı azalmış ve toplumsal yaşama katılmayı reddetme durumu başlamıştır. K13’ün “*Normal ve normal olmayan arasındaki farkı en sık olarak gördüğüm dönemlerde çoğu zaman intihar etmeyi düşündüm. Toplum, beni kabul etmedikçe kendimi eve kapattım. Çoğu zaman kaçıp kurtulmak istedim.*” ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Engelli kadınların ifade ettiği bir diğer sorun ise; kendilerini ifade etme ve kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olma gibi durumlarda geri planda kalmalarıdır.

- K4: “*Kadınlar hiçbir alanda söz sahibi değiller. Onları ilgilendiren kararları erkek egemen bir toplum alıyor, erkek ağırlıklı milletvekilleri tarafından onaylanıyor. Sürekli olarak erkek egemen ve ataerkil bir toplum tarafından kadınlar hakkında kararlar alınıyor ancak alınan bu kararların hemen hemen hiçbiri uygulanmıyor. Çünkü kararlar, kadınlar tarafından oluşturulmuyor ve kadınların ihtiyaçlarını karşılamıyor.*”(30 yaşında, bekar)

Engelli kadınlara karşı toplumda süregelen olumsuz tutum ve davranışlar, onların toplumsal yaşama katılmasını engellemekte ve toplumdaki görünürlüklerini azaltmaktadır. Engelli kadınların toplumdaki görünürlüklerinin azalması sonucunda ise yaşamış oldukları sorunların daha da artması kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan sorunların çözümü noktasında ise; etkili çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu noktada engelli kadınların karar alma mekanizmalarına katılımı oldukça önemlidir. Konuyla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisindeki engelli kadın milletvekili sayılarını incelemek gerekir. 2021 yılında TBMM’deki 600 milletvekilinden 5 tanesi engellidir ve bu milletvekillerinden 5’i de erkek milletvekilidir. 600 milletvekilinden oluşan ve yasama organı olan TBMM’de engelli kadın milletvekilinin olmaması engelli kadınların kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olamadıklarının en büyük kanıtıdır. Karadağ’ın (2018) yapmış olduğu araştırmaya katılan 13 engelli kadının da kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olamadıkları ve bu karar alma me-

kanizmalarından sürekli olarak dışlandıkları, erkekler tarafından kararların alındığı sonucu ortaya çıkmıştır (Karadağ, 2018: 110). K4'ün ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir.

- Mesleki Rol

Toplumsal cinsiyet rollerinden mesleki rol, kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılması ile ilgili konuları içermektedir (Karabulut, 2017). Bu doğrultuda engelli kadınların çalışma yaşamına katılma sürecinde ve çalışma yaşamı içerisinde karşılaştıkları sorunlar, işverenlerin engelli kadınların çalışma yaşamına katılma noktasındaki tutumu mesleki rol kapsamında değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların mesleki rol kapsamında yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında; toplumun genelinden ve işverenlerden kaynaklı sorunların oldukça fazla olduğu görülmektedir.

- K4: Ben bir ortopedik engelli kadın olarak özellikle iş hayatına atılma konusunda sorun yaşadığımı düşünüyorum. Üniversiteyi bitirdiğimde ilk olarak özel sektörde şansımı denemek istedim. Başvurmadığım yer kalmadı ve sürekli olarak kendimi geliştirdim. Ama işverenler tarafından her defasında geri çevildim. Bir iş başvurduğumda gittiğimde insanların ilk olarak kolumdaki proteze bakmalarından utanır hale geldim. Zaten insanların protezime baktıkları andan sonra yüzlerinde bir olumsuzluk veya acıma duygusu oluyordu. Ben, bu durum ile karşılaşmaktan o kadar üzüntü duyuyordum ki insan içine çıkmaktan çekinir hale gelmiştim. Özellikle kadın olmam nedeniyle insanların bana bakışı daha değişik oluyordu. Örneğin; bir defasında aynı işe engelli bir erkek ile başvurmuştum. İşveren tarafından "sizi neden işe almıyoruz" şeklinde bir soru soruldu. İkimizde işe ihtiyacımız olduğunu söyledik ancak işverenin cevabı şu şekilde oldu: "bir erkek olarak sen evini geçindirmek zorundasın ve eşin ile çocukların senin bu işe girmeni çok istiyordur. Çünkü sana muhtaç durumdalar." Bu cevabın ardından işveren, engelli erkeğe işe alındığını söyledi. Bana ise uygun kriterlere sahip olmadığım gerekçesi ile işe alınmadığımı uygun bir dille anlattı. O zaman bir erkek ile bir kadına bakış açısının aynı olmadığını anladım." (30 yaşında, lisans mezunu, memur)

K4'ün "...Bir iş başvurduğumda gittiğimde insanların ilk olarak kolumdaki proteze bakmalarından utanır hale geldim. Zaten insanların protezime baktıkları andan sonra yüzlerinde bir olumsuzluk veya acıma duygusu oluyordu. Ben, bu durum ile karşılaşmaktan o kadar üzüntü duyuyordum ki insan içine çıkmaktan çekinir hale gelmiştim.

Özellikle kadın olmam nedeniyle insanların bana bakışı daha değişik oluyordu.” ifadesinde olduğu gibi işverenler engelli kadınlara yönelik “acıma” duygusu ile yaklaşmaktadır. Engelli kadınlar hakkındaki “başkalarına bağımlı” olduklarına yönelik anlayış nedeniyle eğitim-öğretim yaşamına katılma noktasında olduğu gibi çalışma yaşamına katılma noktasında da sorunlar yaşanmaktadır.

Konuyla ilgili TÜİK’in 2004 yılındaki araştırması incelendiğinde; 12 yaş üstü yaş grubunda bulunan engelli erkeklerin çalışma oranı %32,22 iken, bu oran engelli kadınlarda %6,71’de kalmıştır. TÜİK’in 2010 yılı verilerine göre de 15 yaş üstü ve en az %20 engel oranına sahip engelli bireylerin %14,3’ü çalışırken, %85,7’si çalışmamaktadır, çalışan engellilerin ise %80,7’si erkek, %19,3’ü kadındır. Türkiye’de 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 30. maddesine göre “işverenler 50 ya da daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde işçilerinin toplamının %3 oranında engelli, kamu işyerlerinde ise %4 oranında engelli mesleki, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdür”. Ancak söz konusu bu maddenin uygulanması ile ilgili olarak Şahan’ın (2015) yapmış olduğu araştırmada 2002 yılından 2016 yılına kadar engelli istihdamının %50 oranında artış gösterdiği ancak bu dönem içerisinde çalışma yaşamına başlayan engelli kadınların oranının %21,7’de kaldığı belirlenmiştir (Şahan, 2015: 24). Dünyada da durum benzer şekildedir. Tunus’ta engellilerin çalışma yaşamına katılmaları ile ilgili olarak yapılan araştırmaya bakıldığında engelli kadınların engelli erkeklere göre 4 kat daha zor iş buldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2010: 19). Engelli kadınların çalışma yaşamına katılma noktasında karşılaşmış oldukları sorunlar da şüphesiz toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda erkeklere evin geçindirilmesi ve aileyi ekonomik anlamda ayakta tutma görevinin verilmesi, kadınların çalışma yaşamına katılmasını engellemiştir. Engelli kadınlara yönelik toplumdaki olumsuz tutum ve davranışların yanı sıra engel durumları nedeniyle ağır işlerde çalışmayacaklarının düşünülmesi de çalışma yaşamına katılmalarının önündeki en önemli engellerdendir.

Engelli kadınların mesleki rol kapsamında karşılaştıkları bir diğer sorun ise; gelir dağılımında ya da kademe ilerleyişlerinde yaşanan eşitsizliklerdir.

- K7: “İş yaşamına katılmış bir ortopedik engelli kadın, her zaman daha alt kademelerde görev yapıyor ve daha az ücret kazanıyor. Örneğin; ben aile şirketinde olmama rağmen sekreterlik yapıyorum ancak ilkokul mezunu bir insan sadece erkek olduğu için benim üstümde çalışabiliyor. Bu nedenle engelli bir kadın, her zaman daha alt konumdadır.” (28 yaşında, Lise mezunu, sekreter)

Araştırmaya katılan engelli kadınların çalışma durumları incelendiğinde ise; 4'ünün çalıştığı, çalışan katılımcılardan 1'inin memur, 2'sinin aile şirketine sekreter, 1'inin ise bir proje kapsamında çalıştığı belirlenmekle beraber; daha önce 5'inin sekreterlik, hizmetli ve çocuk bakıcılığı gibi işlerde çalıştıkları belirlenmiştir. Engelli kadınların engel durumları nedeniyle ağır işlerde çalışamayacaklarının düşünülmesi, düşük ücretli, niteliksiz ya da sigortasız olarak çalışmalarına neden olmuştur. TÜİK'in 2006 yılında yapmış olduğu araştırmada; Türkiye genelinde %48 oranında kayıt dışı istihdamın olduğu ve bu oran içerisinde kadın işgücünün ilk sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dünya'da da buna benzer durumlar söz konusudur. İngiltere ve Amerika'da niteliksiz işlerde çalışma oranlarına bakıldığında; engelli erkeklerde bu oranın %27, engelli kadınlarda ise %37 olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2010: 20). Bu doğrultuda araştırma kapsamında engelli kadınların çalıştıkları alanlara bakıldığında aktif olarak çalışan 4 engelli kadının 2'sinin aile şirketine 1'inin ise proje kapsamında çalışması nedeniyle engelli kadınların daha çok düşük ücretli ve devamlılığı olmayan işlerde çalıştıkları görülmüştür. K7'nin "İş yaşamına katılmış bir ortopedik engelli kadın, her zaman daha alt kademelerde görev yapıyor ve daha az ücret kazanıyor..." ifadesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

- Eş Olma Rolü

Toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda kadınlar; ev içi roller olarak belirtilen yemek yapma, çocuk bakımı, ev temizliği gibi görevlerden sorumlu tutulmuşlardır. Özellikle toplum tarafından kadınların öncelikli olarak "iyi bir eş" ve "iyi bir anne" olması beklenmektedir. Bu kapsamda eş olma rolünde önemli olan durum, kadının eşinin beklentilerine cevap verebilmesi ve eşini memnun etmesidir.

Engelli kadınların eş olma rolü kapsamında özellikle evlilik kararı almaları noktasında toplum tarafından engellendikleri ve çevrelerinden gereken desteği alamadıkları görülmektedir.

- K1: "Özellikle evlilik kararı aldığımda çevreden sürekli olarak evlenmemin yanlış olduğuna, çocuklarıma bakamayacağıma, ev işlerini yapamayacağıma hatta evlensem bile ayrılacağıma yönelik olumsuz tepkilerle karşılaştım. Eşimin evlensek bile beni aldatacağını söyleyenler bile oldu." (43 yaşında, evli, 2 çocuk sahibi)

Engelli kadınların "iyi bir eş" ve "iyi bir anne" olma rollerini yerine getiremeyeceklerinin düşünülmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı

çıkılmaktadır. Toplumda bu konudaki genel inanış, engelli kadınların “eksik bir kadın” oldukları ya da “ideal kadın” olmadıklarına yöneliktir. Altuntaş ve Doğanay’ın (2016) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların ev içi sorumluluklarını yerine getirememesi ve çocuk bakımını yapamaması gibi nedenlerden dolayı evlilik kararı almalarının toplumun %38,2’lik kısmı tarafından yanlış olarak değerlendirildiği sonucu ortaya çıkmıştır (Altuntaş ve Doğanay, 2016: 333). Toplumun bu tutumu, engelli kadınların evlenme oranlarının düşük olmasına neden olmaktadır. Arıkan’ın 2001 yılında 154 görme engelli kadınla yapmış olduğu araştırmasında engelli kadınların %59,7’sinin bekar olduğu ve bu durumun da engelli erkeklere göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (Arıkan, 2001: 57). Bu durumun nedeni toplumsal cinsiyet ayrımcılığıdır. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği, erkeklerin görevleri genellikle aile kurmaları şeklindedir. Erkeğin engelli olma durumu, bu algıyı değiştirmemekte ve engelli erkeklerin evlenmesi, engelli kadınların evlenmesine göre toplumda daha uygun karşılanmaktadır.

Eş olma rolü kapsamında engelli kadınların sorun yaşadıkları bir diğer durum ise ev içi sorumluluklardır.

- K12: “Bence kadına toplum tarafından yüklenen görevler belli. Ev işleri, çocuk bakımı gibi işlerden genellikle kadınlar sorumlu oluyor. Engelli bir kadının da benzer sorumlulukları var. Ancak kadınlara yüklenen bu sorumlulukların toplum tarafından kadınları ev içine hapsetmek amacıyla oluşturulmuş görevler olduğunu düşünüyorum.” (34 yaşında, evli)

K12’nin de ifadelerinde görüleceği üzere engelli kadınların ev içi sorumlulukları temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi görevlerden oluşmaktadır. Engeli olmayan bir kadının da rol ve sorumluluklarının aynı olduğu düşünüldüğünde; engelli kadınlar ile engeli olmayan kadınlar arasında ev içi sorumluluklar noktasında herhangi bir farkın olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Buz ve Karabulut’un (2015) yapmış olduğu araştırmada; toplumun engelli kadınlardan ev içi sorumluluklarını yerine getirmesini, iyi bir eş ve iyi bir anne olmasını beklediği ortaya çıkmıştır (Buz ve Karabulut, 2015: 32). Kansız ve Acuner’in (2010) yapmış olduğu araştırmada engelli kadınların ise %37,6’sının kendilerinin en önemli görevlerinin ev işi yapmak olduğunu düşündüğü, %27,6’sının çocuk bakımından sorumlu olduğu, %11,5’inin ise; iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın en önemli görevleri olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir (Kansız ve Acuner, 2010: 153). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeğe yüklenen görev; ekonomik anlamda ailesini geçindirmek iken, kadına

yüklenilen görevin ev içi sorumluluklardan oluşması, kadının ev içine hapsolmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda K12'nin "...Kadınlara yüklenilen bu sorumlulukların toplum tarafından kadınları ev içine hapsedmek amacıyla oluşturulmuş görevler olduğunu düşünüyorum." ifadesi incelendiğinde, engelli kadınların ev içi sorumluluklarının olması nedeniyle ev içine hapsedikleri görülmektedir.

Engelli kadınların eş olma rolü kapsamında yaşamış oldukları bir diğer durum ise; eşlerinin kendilerine karşı bakış açısının nasıl olduğu ve eşleri ile yaşamış oldukları sorunlardır.

- K6: "Engelim olduktan sonra eşim bir anda benden uzaklaşmaya başladı ve benimle dışarı çıkmaya utanır hale geldi. Şu anda beraber yaşıyoruz ama bana karşı bakışı oldukça kötü ve evin içerisinde sürekli olarak tartışmak zorunda kalıyoruz. Çocuklarımız olmasa boşanma kararı alırdık diye düşünüyorum. Eşimin bana bakışındaki olumsuzluk nedeniyle benden koptuğunu hissediyordum. Ancak eşim, benden kopmakla da kalmadı ve aldatılmak zorunda kaldım. Bir engelli kadın olarak boşanma kararı alsam nereye gideceğimi bilmediğim için ve çocuklarıma olan sevgimden dolayı boşanmak istemedim. Boşanmadığım için de eşimi affetmek zorunda kaldım. Ama eşimin bana bakışında en ufak bir değişiklik olmadı. Sürekli olarak bu ve buna benzer sorunlar yaşamaya devam ettim. Eşime olan güvenim de kalmadı." (38 yaşında, evli)

Friedrich'in (1981) yapmış olduğu araştırmada; ev içerisinde kadının engelli olduğu ailelerde evlilik doyumunun azaldığı, çatışmaların arttığı ve bu sorunlara bağlı olarak boşanma oranlarının arttığı tespit edilmiştir (akt. Baykoç vd., 2001: 41). K6'nın "...Eşimin bana bakışındaki olumsuzluk nedeniyle benden koptuğunu hissediyordum. Ancak eşim, benden kopmakla da kalmadı ve aldatılmak zorunda kaldım." ifadesi incelendiğinde, engel durumu nedeniyle yaşanan sorunun aldatılmaya kadar gittiği görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, kadınlardan beklenen ev içi rollerin yerine getirilememesinden kaynaklı sorunların daha büyük sorunlara yol açtığı ortaya çıkmıştır.

- Annelik Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden olan annelik rolü; çocuk sahibi olan kadınların çocuk bakımı ve çocuğun yetiştirilmesi konularındaki sorumluluklarını içermektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadından "iyi bir anne" olmasının bek-

lenmesi nedeniyle çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinden sadece kadınlar sorumlu tutulmuşlardır.

Engelli kadınların çocuk sahibi olma konusunda karşılaştıkları sorunlara bakıldığında, özellikle çocuklarının da kendileri gibi engelli olacaklarının ve çocuklarının bakımı konusunda sorun yaşanılacağına düşünülmesi nedeniyle, çocuk sahibi olma konusunda karar verirken çevrelerinden tepki aldıkları tespit edilmiştir.

- K3: “Çocuk sahibi olduktan sonra eşimin bana karşı bakışı çok olumsuz olmaya başladı. Bunun nedenini hala anlamış değilim ama çocuğumun ileride benim gibi annesi olduğundan utanacağını düşündüğü için eşim, bana olumsuz yaklaşmaya başladı.” (37 yaşında, 1 çocuk sahibi)

Engelli kadınların “iyi bir eş ve anne” olamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle evlenmelerinin yanlış olarak değerlendirilmesi gibi çocuk sahibi olmaları da yanlış olarak değerlendirilmiştir. Özdemir’in (2010) yapmış olduğu araştırmada çocuğun engelli olma riskinin bulunduğu, bu nedenle engelli kadının çocuk sahibi olma konusunda toplumun olumsuz bir tutum sergilediği, hamilelik durumu oluştuğunda ise; çocuğun kürtaj yoluyla alınmasının doğru olacağına düşünüldüğü sonuçlarına ulaşılmıştır (Özdemir, 2010: 123). Karataş ve Çifci’nin (2010) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların çocuklarına bakamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle, toplumun engelli annelerin çocuklarının kurum bakımına alınması gerektiği şeklinde bir düşünce içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karataş ve Çifci, 2010: 43). Engelli kadınların çocuk sahibi olmaları noktasında Dünya’daki araştırmalara bakıldığında; toplum tarafından gerçekleştirilen baskı ve ayrımcılığın boyutu ortaya çıkmaktadır. Gana’da yapılan bir araştırmaya göre engelli kadınların çocuk sahibi olmaları halinde toplumdaki ayrıştırılmaları, hamilelik süreçlerini toplumdaki izole bir şekilde yaşamaları gerektiği, engelli kadınların hamilelik döneminde toplumdaki izole edilmemesi durumunda engelliliğin tüm topluma geçeceğinin düşünüldüğü ortaya çıkmıştır (Akasreku, Habib ve Ankomah, 2018’den akt. Kapan ve Boyacıoğlu, 2019: 68). Söz konusu araştırmalardan da görüleceği üzere engelli kadınların çocuk sahibi olmaları; çocuğun da engelli olacağına düşünülmesi ve çocuğa bakamayacaklarına inanılması nedeniyle yanlış olarak değerlendirilmiştir.

Engelli kadınların annelik rolü kapsamında karşılaşmış oldukları bir diğer durum ise; çocuklarının yetiştirilmesi ve bakımlarından tamamen kendilerinin sorumlu olmalarıdır.

- K10: “Ev içindeki diğer sorumluluklarım gibi çocuk yetiştirmek de sadece benim görevim. O hastalığımda hastaneye ben gittim, ağladığımda ben susturdum, yemeğini ben yaptım. Kendimden çok ödün verdim. Eşim ise bunlar sadece benim görevimmiş gibi davrandı bana yardım etmedi.” (39 yaşında, 1 çocuk sahibi)

Çocuk sahibi olan 9 katılımcı da çocuklarının tüm ihtiyaçları ile kendilerinin ilgilendiğini belirtmişlerdir. Bu durumun temel nedeni, toplumsal cinsiyetten kaynaklı kadınlara yüklenen görevlerdir. Toplumsal cinsiyet nedeniyle kadınlardan “iyi bir anne” olmasının beklenmesi nedeniyle çocuk bakımından kadınlar sorumlu tutulmuştur. Konuyla ilgili olarak Kansız ve Acuner’in (2010) yapmış olduğu araştırmaya katılan engelli kadınların %27,6’sının çocuk bakımından sadece kendilerinin sorumlu olduğu, %11,5’inin ise; iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın en önemli görevleri olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir (Kansız ve Acuner, 2010: 153). Karadağ’ın (2018) yapmış olduğu araştırmaya katılan engelli kadınların da çocuk bakımı ve yetiştirilmesi gibi konulardan kendilerinin sorumlu olduğunu belirttikleri ortaya çıkmıştır (Karadağ, 2018: 80). Arıkan’ın (2001) yapmış olduğu araştırmada da toplumun kadınlardan “iyi bir eş” ve “iyi bir anne” olmasını beklemesi nedeniyle, engelli kadınların da ev içindeki işlerden sorumlu tutulduğu belirlenmiştir (Arıkan, 2001: 75). Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında çocuk bakımından kadınların sorumlu tutulmasının nedeninin toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığı görülmektedir.

- Ev Kadınlığı Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden ev kadınlığı rolü; ev içerisindeki tüm işlerden kadının sorumlu tutulması nedeniyle kadınların yaşamış oldukları sorunları içermektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre ev içerisindeki tüm işler, kadınların görevi olarak değerlendirilmiştir. Bu işlerin sadece kadının sorumluluğunda olması nedeniyle de kadınlar, ev içine hapsolmuş bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Engelli kadınların engelleri nedeniyle ev işlerini yerine getirememelerinden kaynaklı olarak kendilerini değersiz ve yetersiz olarak gördükleri ortaya çıkmıştır.

- K9: “Sağlıklı bireylerin çok kısa sürede yaptıkları işi ben çok uzun sürelerce yapınca iki kat fazla yoruluyorum. Temizlik, yemek yapımı gibi pek çok işi ayakta yapmak zorundasın ve bu da beni oldukça yoruyor. Çok basit bir işi yapamayınca ya da önceden yaptığınız işi yapamamaya başlayınca kendinizi değersiz hissediyorsunuz ve bu da sizi psikolojik olarak yıpratıyor.” (44 yaşında, bekar)

Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle ev içine hapsolan engelli kadınlar, ev içi işlerini engelleri nedeniyle yerine getirememelerine bağlı olarak psiko-sosyal sorunlar yaşamaya başlamışlardır. K9'un "...Çok basit bir işi yapamayınca ya da önceden yaptığınız işi yapamamaya başlayınca kendinizi değersiz hissediyorsunuz ve bu da sizi psikolojik olarak yıpratıyor." ifadesine bakıldığında da engelli kadınların kendilerinden beklenen görevleri yerine getirememeleri nedeniyle yıprandıkları ve kendilerini değersiz hissettikleri görülmektedir. Ghai'nin (2002) Hindistan'daki engelli kadınlar ile yapmış olduğu araştırmada ise engelli kadınların ev işlerini yerine getirememeleri nedeniyle toplumda "aciz", "işe yaramaz" olarak değerlendirildiği ortaya çıkmıştır (akt. Burcu, 2015: 135). Kamanlıoğlu'nun (2007) yapmış olduğu araştırmada da engelli kadınların "ideal kadın" olarak görülmediği, "başkasına bağımlı" olarak yaşamaları nedeniyle psikolojik olarak engellerini aşamadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kamanlıoğlu, 2007: 86).

Toplumda her dönemde ikincil planda olan kadınların engel durumuyla birlikte kadın kimliklerinin yanına engelli kimliği de eklenmiş ve bu nedenle engelli kadınlar, toplumdaki izole olmuşlardır. Günümüzde birçok engelli kadının ev içerisinde olması ve toplumsal hayata katılamamasının en büyük nedeni bu durumdur. Toplumsal yaşamdan soyutlanmaları nedeniyle ev içine kapanmak zorunda kalan ya da ev içinde kalmayı tercih eden engelli kadınların bu noktada ev içi işlerle sorumlu tutulması, kendilerini geliştirememelerine neden olmaktadır.

- Akrabalık Rolü

Toplumsal cinsiyet rollerinden akrabalık rolü; kadının akrabalık bağı içerisinde ve kendi yakın çevresi içindeki oynadığı rol ve sorumluluklarını, akraba ve sosyal çevresi ile olan ilişkilerini içermektedir.

Engelli kadınların akrabalık rolü kapsamında kendi sosyal çevrelerindeki kişilerden destek göremedikleri, bu kişilerin de tıpkı toplumdaki diğer kişiler gibi engelli kadınları "başkalarına muhtaç" olarak gördüğü ortaya çıkmıştır.

- K1: "Ben özellikle evlilik konusunda akrabalarımın ve çevremdeki diğer kişilerden sorun yaşadım. Evlenmemin yanlış olduğunu söyleyen kişiler vardı. Şu anda sorunlar yaşıyorum. Arkadaşlarıma ve akrabalarıma kendimi anlatma konusunda çekiniyorum. Çünkü "engelliydin neden evlendin" demelerinden çekiniyorum. Kendi çevremde engelli olmamı sürekli yüzüme vurması beni küçük düşürüyor. Kendimi çevreme anlatamadığım için de yalnız hissediyorum." (43 yaşında, evli)

Akraba ve yakın çevrede bulunan kişilerin engelli bireylere yönelik desteği, bireyin yaşamış olduğu sorunların çözümü noktasında oldukça önemlidir. Bu noktadan bakıldığında katılımcıların kendi sosyal çevrelerinden bekledikleri desteği görememeleri nedeniyle yalnızlaştıkları ve dışlandıkları tespit edilmiştir. K1'in "...*Kendi çevremın engelli olmamı sürekli yüzüme vurması beni küçük düşürüyor. Kendimi çevreme anlatamadığım için de yalnız hissediyorum.*" ifadesi incelendiğinde sosyal çevresinde bulunan kişilerin engelli olduğunu sürekli hatırlatması nedeniyle yaşadığı sorunları yakın çevresine anlatamadığı ve yalnızlaştığını düşündüğü görülmektedir.

Toplum tarafından dışlanan ve soyutlanan engelli kadının, yakın çevresinde bulunan kişilerden alacağı destek sayesinde sorun çözme becerilerini geliştirmesi, bu desteği alamadığı durumlarda ise sorunlarının artması kaçınılmazdır. Baykoç, Bayhan ve Artan'ın (2001) yaptığı çalışmada çevreden özellikle de akrabalarından alınan sosyal destek sayesinde engellilerin aile içi sorunlarının çözülmesi, iyilik hallerinin arttığı tespit edilmiştir (Baykoç vd., 2001: 36). Aslan ve Şeker'in (2002) yaptığı çalışmada ise; engelli bireylerin yakın çevrelerinde bulunan kişilerin engelliliği "işlenmiş bir günahın suçu", "kader" veya "Allah'ın takdiri" olarak gördüğü, bu nedenle engellilerin rehabilite edilmesinin imkansız olduğu ve engellilerin bu nedenle kendi sosyal çevreleriyle iletişim kurmaktan kaçındığı ortaya çıkmıştır (Aslan ve Şeker, 2002: 459).

Engelli kadınların yakın çevrelerinden bekledikleri desteği görememeleri, akrabalık ilişkilerinin bitmesinin yanı sıra 'yardım istemeyi reddetme' gibi sonuçlar da doğurmaktadır. Bu durumun yakın çevrede bulunan kişilerin engelli kadınlara yönelik "acıma" duygusu ile yaklaşmalarından ve engelli kadınları "başkalarına muhtaç" olarak görmelerinden kaynaklandığı kabul edilmektedir.

- K4: "*Ben genellikle yardım istemeyi tercih etmiyorum. Çünkü kendi ayaklarım üstünde durduğumu insanlara göstermem gerekiyor. İnsanların otobüste veya diğer toplu taşıma araçlarında beni gördüklerinde yardım etmeye çalışması artık sinirime dokunuyor. Her yardım geldiğinde engelli olduğumu yeniden hatırlıyorum. Ancak bir işi kendim yaptığım zaman engelimi unutuyorum.*" (30 yaşında, bekar)

Kaner'in (2004) yapmış olduğu çalışmada engellilere yönelik psiko-sosyal desteğin yaşamdan keyif alma ve stres durumunu azaltma gibi etkisinin olduğu ancak insanların sürekli yardım etme isteğinin olması nedeniyle engellilerin bu desteği almada kendisini geri çektiği belirlenmiştir (Kaner, 2004). Yıldırım ve Conk'un

(2005) çalışmasında ise engellilere yönelik verilen desteklerin kaygı, anksiyete ve stres düzeylerinde olumlu etki bıraktığı ancak engellilerin kendi yakın çevreleri dışındaki kişilerden yardım almayı reddettikleri tespit edilmiştir (Yıldırım ve Conk, 2005). K4'ün görüşleri ve literatürdeki diğer araştırmalardan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde engelli kadınlara yönelik verilen desteklerin yaşanan sorunların çözümü noktasında etkili olduğu ancak bu desteklerin engellilerin “başkalarına muhtaç” veya “yardıma ihtiyaç duyan” kişiler olarak algılanması nedeniyle yapılması halinde ise engelli kadınların söz konusu desteği reddettikleri ortaya çıkmıştır.

Araştırmalardan da görüleceği üzere engelli kadınların alacağı psiko-sosyal destek, sorun çözme becerilerinin artmasına katkı verecektir. Ancak bu desteğin alınmaması gibi yakın çevreden kaynaklı engellemelerin olması, yaşanan sorunları daha da artıracaktır. Özellikle yakın çevrenin engelli kadına karşı olumsuz tutum ve davranışının olması nedeniyle çoğu engelli kadın, yakın çevresi ile olan ilişkilerini reddetmiştir. Bu kapsamda engelli kadınların alacağı sosyal desteğin toplumsal yaşama katılma anlamında önemli olduğu görülmektedir.

- Engelli Kadınların Şiddete Maruz Kalma Durumları

En yaygın insan hakkı ihlallerinden biri olan kadına yönelik şiddet, kadınların temel hak ve özgürlüklerini yok eden ve bu haklara erişimlerini engelleyen sosyal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. maddesinde kadına yönelik şiddet; “kadınlara, yalnızca kadın olmaları nedeniyle uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış” olarak tanımlanmıştır.

Şiddet olayının cinsiyete bağlı olarak geliştiği düşünüldüğünde hem engelli hem de kadın olmaları nedeniyle engelli kadınların maruz kaldıkları şiddetin boyutu daha yüksek olacaktır. Bu noktada engelli kadınların toplumdan gördükleri baskı ve ayrımcılık dışında ev içi işlerin yerine getirilememesi durumu da psikolojik şiddetin bir diğer nedeni olarak değerlendirilmektedir.

- K1: “Bir kadın olarak her zaman duygusal şiddete maruz kalıyorum. Ancak engelli olmamdan dolayı bu duygusal şiddet daha da artıyor. Toplumda erkek engellilere yönelik herhangi bir duygusal şiddetin olduğunu görmedim. Ancak engelli kadınlara yönelik her türlü kötü muamele ve duygusal şiddet olabiliyor. Ben

bunun nedeninin kadın olmamızdan kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü bizim insanımızda kadını döversen ve söversen güçlüsün anlayışı var, bu nedenle de sağlıklı kadınlar bile şiddete maruz kalıyor.” (43 yaşında, evli)

Brownridge'nin (2006) yaptığı araştırmada engelli kadınların aileden ve toplumdan az destek görmeleri, ekonomik açıdan bağımlı olmaları, eğitim ve çalışma hayatına katılmada zorluk yaşamaları gibi nedenlerden dolayı diğer bireylerden %50 oranla daha fazla psikolojik şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (akt. Çiçek ve Öncel, 2018: 130). Özdemir'in (2010) araştırmasına göre ise engelli kadınların kamusal alana katılmak istediklerinde fiziksel görüntüleri nedeniyle dışlandığı ve psikolojik şiddete maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, 2010: 9-10). Karataş ve Çifçi'nin (2010) araştırmasında engelli kadınların ötekileştirme, damgalanma ve dışlanma yaşamaları nedeniyle şiddete maruz kalma oranlarının engelli erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Karataş ve Çifçi, 2010: 147). Bu noktada K1'in "Toplumda erkek engellilere yönelik herhangi bir duygusal şiddetin olduğunu görmedim. Ancak engelli kadınlara yönelik her türlü kötü muamele ve duygusal şiddet olabiliyor. Ben bunun nedeninin kadın olmamızdan kaynaklandığını düşünüyorum..." ifadesinden de görüleceği üzere engelli kadınların maruz kaldıkları psikolojik şiddet olayı, cinsiyete bağlı olarak gelişmektedir.

Engelli kadınların yaşamış oldukları fiziksel şiddete baktığımızda ise genellikle aile içinde fiziksel şiddete maruz kaldıkları, bu durumun eşlerden kaynaklandığı görülmektedir.

- K3: "Eşimden sürekli olarak duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmıştım. Zaten boşanmamızın nedenlerinden biri de buydu. Eşimin beni dövmesi için herhangi bir sebebe ihtiyacı yoktu. Engelli olmam onun için bir nedendi. Yanına yakışmadığımı düşünüyordu, sinirini her zaman benden çıkarıyordu. Yemek yapamazdım dayak yerdim, evi temizleyemezdim dayak yerdim. Boşandıktan sonra da fiziksel olarak değil ama duygusal aşağılanmaya çok maruz kalıyorum. Sokakta yürürken ya da toplu taşımada sürekli olarak dışlanıyorum.” (37 yaşında, boşanmış)

K3'ün görüşlerine baktığımızda; toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadından beklenen "iyi bir eş" olma rolünün engellilik durumu nedeniyle yerine getirilememesinden kaynaklı olarak engelli kadınların fiziksel şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Engeli olsun veya olmasın fiziksel şiddet olayı, tüm kadınların yaşamış oldukları en temel sorunlardan biridir. Bu noktada Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün

(2008) yapmış olduğu araştırmada ülkemizdeki kadınların %41,9'unun fiziksel şiddete maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (ENKAD, 2013). Tantekin'in (1995) yapmış olduğu araştırmaya katılan kadınların da %97'sinin eşleri tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Tantekin, 1995: 39-40). Yapılan araştırmalardan da görüleceği üzere fiziksel şiddet olayı evrensel bir sorundur. Özellikle toplumsal cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle kadınlardan "iyi bir eş ve anne" olmalarının beklenmesi, şiddeti tetikleyen temel unsurlardan olmuştur. Bu kapsamda engelli kadınlar da hem engelli hem de kadın olmaları nedeniyle fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.

K3'ün "...Eşimin beni dövmesi için herhangi bir bebeğe ihtiyacı yoktu. Engelli olmam onun için bir nedendi. Yanına yakışmadığımı düşünüyordu, sinirini her zaman benden çıkarıyordu. Yemek yapamazdım dayak yerdim, evi temizleyemezdim dayak yerdim..." ifadesine bakıldığında engelli kadınların maruz kaldıkları fiziksel şiddetin toplumsal cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle yaşandığı görülmektedir. Toplumun kadınlardan beklediği "iyi bir eş ve anne" rolü nedeniyle yaşanan sorunlar, şiddete ve hatta evliliklerin bitmesine neden olmaktadır. K3'ün "Eşimden sürekli olarak duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmıştım. Zaten boşanmamızın nedenlerinden biri de buydu..." ifadesi incelendiğinde K3'ün şiddete maruz kalması nedeniyle evliliklerinin bittiği görülmektedir.

Engelli kadınların maruz kaldıkları bir diğer şiddet türü ise cinsel şiddettir. Bu noktada katılımcıların görüşlerine bakıldığında cinsel şiddet, engelli kadınların savunmasız olduğunun düşünülmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır.

- K9: "Her engelli kadın gibi ben de şiddete maruz kalıyorum. Bu şiddet, her konuda oldukça ileri boyutlarda oluyor. Yaptırımı olmayınca ya da üstü kapatılınca da her konuda suistimal edilmeye başlanıyorsunuz. Bazen toplum içinde bazen iş yaşamında fiziksel, cinsel, sözel her türlü şiddetle uğraşmak zorunda kalıyorsunuz. İnsanlar, ben engelli kadını nasıl kullanırım, nasıl faydalanırım diye düşünmeye başlayınca ve kadın da kendisini savunamayınca ortaya şiddet çıkıyor. Ben de bu sebeple hem cinsel hem fiziksel şiddete maruz kaldım. Benden faydalanmak isteyen erkekler oldu, bu nedenle de kadınlığımdan utandım." (44 yaşında, bekar)

Konuyla ilgili olarak Çiçek ve Öncel'in (2018) araştırmasında engelli kadınların savunmasız gruplar olarak kabul edilen grupların içinde yer alması nedeniyle cinsel şiddete maruz kalma risklerinin arttığı belirlenmiştir (Çiçek ve Öncel, 2018: 133).

Aral ve arkadaşlarının (2005) yaptığı çalışmada da engelli kadınların başkalarına bağımlı olmaları nedeniyle maruz kaldıkları şiddet olayına karşı koyamadıkları, bu durumun cinsel anlamda istismara kadar uzanma riski taşıdığı ortaya çıkmıştır (Aral ve ark., 2005: 30). Yapılan çalışmalara bakıldığında, engelli kadınların cinsel şiddete maruz kalmalarındaki en önemli neden, “savunmasız” olarak değerlendirilmeleridir. Nitekim K9’un “...İnsanlar, ben engelli kadını nasıl kullanırım, nasıl faydalanırım diye düşünmeye başlayınca ve kadın da kendisini savunamayınca ortaya şiddet çıkıyor. Ben de bu sebeple hem cinsel hem fiziksel şiddete maruz kaldım...” ifadesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Engelli kadınların cinsel şiddete maruz kalmasındaki bir diğer neden ise şiddetin görünür olmamasıdır. Coleman ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışmaya katılmış engelli kadınların %52,9’unun maruz kaldıkları cinsel şiddet nedeniyle adli mercilere başvurduğu, bu engelli kadınlardan sadece %9,8’inin başvurusunun sonucunda tutuklamaların olduğu sonucuna ulaşılmıştır (akt. Çiçek ve Öncel, 2018: 134). Temel ve Şişman’ın (2013) yaptığı çalışmada ise engelli kadınların maruz kaldıkları şiddet olaylarını aileleri ya da yakın çevrelerine anlatmaları halinde ciddiye alınmadıkları ve bu nedenle maruz kaldıkları şiddet olayının artarak devam ettiği tespit edilmiştir (Temel ve Şişman, 2013: 85). Bu durum değerlendirildiğinde engelli kadınların maruz kaldıkları şiddet olayları hakkında herhangi bir yaptırım olmayacağı düşünülmesi, aileler ya da yakın çevre tarafından ciddiye alınmayıp olayın üstünün kapatılması gibi durumlar nedeniyle şiddetin boyutunun artma riskinin olduğu kabul edilmektedir. K9’un “...Yaptırımı olmayınca ya da üstü kapatılınca da her konuda suistimal edilmeye başlanıyorsunuz. Bazen toplum içinde bazen iş yaşamında fiziksel, cinsel, sözel her türlü şiddetle uğraşmak zorunda kalıyorsunuz...” ifadesi de, bu durumu destekler niteliktedir.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında toplum; kadınlardan ev içi rolleri gerçekleştirmesini beklemiş, “ideal kadını” iyi bir eş ve anne olarak tanımlamış ve bunun sonucu olarak da kadının ev içine hapsediği bir yaşam biçimi ortaya çıkmıştır. Engelli kadınlar da toplum tarafından dayatılan ev içi roller nedeniyle ev içine bağlı bir şekilde yaşamaya başlamış, buna bağlı olarak sosyal yaşama katılamamış, çalışma yaşamında sorunlar yaşamaya başlamış, eğitim-öğretim hayatına katılma ve devam etme noktasında engellemeler ile karşılaşmışlardır. Ayrıca toplum tarafından evlen-

meleri, çocuk sahibi olmaları, toplumsal yaşama katılmaları engellenen ve fiziksel görüntüleri nedeniyle olumsuz söylemlere maruz kalan engelli kadınlar, bu nedenle kendilerini toplumdan soyutlamış ve toplumsal yaşama katılmayı reddetmişlerdir. Yaşanan bu sorunların yanı sıra mimari engeller de engelli kadınların sosyalleşmesi ve toplumsal yaşama katılmasını engellemektedir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada, ortopedik engelli kadınların toplumsal cinsiyet perspektifi bakımından maruz kaldıkları ayrımcılığın hangi alanlarda gerçekleştiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Özellikle literatür incelendiğinde yalnızca kadınların ve yalnızca engellilerin maruz kaldıkları ayrımcılığın boyutu üzerine yapılan araştırmaların sayısının fazla olduğu görülmüştür. Bu kapsamda araştırmada literatürdeki bu boşluk doldurularak engelli kadın ayrımcılığına karşı bir farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine göre kurgulanmış olup özellikle engelli bireylerin sayısının fazla olduğu nüfus üzerinde çalışmak hedeflendiğinden, Zonguldak ilinde bulunan ortopedik engelli kadınlar ile gerçekleştirilmiştir. Konunun bütün hatlarıyla beraber ele alınabilmesi için yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve amaca yönelik örneklem yoluyla belirlenen 15 ortopedik engelli kadın ile yapılan derinlemesine görüşme yöntemiyle bulgular elde edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular, betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet rollerinden birey rolü kapsamında ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları sorunlar; günlük yaşamın aktivitelerine toplumsal engeller nedeniyle katılamamaları, toplum tarafından “öteki”, “başkasına muhtaç” olarak görülmeleri, bunlara bağlı olarak dışlanma ve sosyal izolasyon yaşadıkları şeklindedir. Bu doğrultuda engelli kadının sosyal yaşama katılma noktasında toplumun engellemelerinin olduğu, bu engellemelerinin engelli bireylere yönelik “aciz”, “başkasına muhtaç” gibi tanımlamalardan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle ortopedik engelli kadınların fiziksel görüntülerine bağlı olarak toplum tarafından dışlanacağını düşünmeleri nedeniyle ev içerisinde kalmayı tercih ettikleri ve sosyal yaşama katılmadıkları tespit edilmiştir. Örneğin; K5 (yaş 45, boşanmış) toplum tarafından dışlanacağını düşünmesi nedeniyle evden dışarı çıkmak istememiş, eve kapalı bir şekilde yaşamaya başlamış ve kendini toplumsal yaşamdan soyutlamıştır. Ayrıca toplum tarafından uygulanan bu dışlama ve baskı nedeniyle ortopedik engelli kadınlar; alışveriş, seyahat etme, kültürel ve sosyal faaliyetlere katılma gibi günlük ihtiyaçlarını yerine getirmekte sorunlar yaşamaktadır.

Ortopedik engelli kadınların eğitim-öğretim yaşamına katılma ve devam etme noktasında yaşamış oldukları sorunların, kendi ailelerinden, yakın çevrelerinden ve okuldaki arkadaşlarından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle ailelerin engelli kız çocuklarını çevreden saklamak istemeleri, dışlanma yaşayacaklarını düşünmeleri ve “yetersiz” olarak görmeleri nedeniyle, eğitim-öğretim hayatına başlama noktasında destekleyici olmadıkları tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında da engelli kadınların çoğu, ilkokul ve ortaokul mezunu olup lise ve üniversite eğitimine katılma konusunda ailelerinden herhangi bir destek alamamışlardır. Sadece tek bir engelli kadın (K4), lisans mezunu olarak eğitim-öğretim hayatını tamamlamıştır. Ailelerin engelli kız çocuklarının okula başlama veya devam etme noktasında destek vermemesinin nedeni, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan ayrımcılıktır. Özellikle ailelerin kız çocuklarına yönelik “kendine bile yetemeyen” gibi cinsiyetçi söylemleri nedeniyle katılımcıların okula başlama veya devam etme noktasında sürekli olarak engellenildiği ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden sosyal yaşama katılma rolü kapsamında ortopedik engelli kadınların yaşamış oldukları sorunlar ise hem kadın hem de engelli olmalarına bağlı olarak toplum tarafından sürekli ayrımcılığa maruz kaldıkları, toplumun kendilerini alt bir konumda görmeleri nedeniyle kendilerini “ikincil vatandaş” olarak gördükleri şeklindedir. Bu noktada engelli kimliğinin yanı sıra kadın kimliğinin eklenmesi nedeniyle toplum tarafından uygulanan ayrımcılığın boyutunun daha da arttığı, katılımcıların hem kadın hem de engelli olmaları nedeniyle toplum tarafından dışlandıkları ve sosyal izolasyon yaşadıkları tespit edilmiştir. Özellikle katılımcıların kendilerini “ikincil vatandaş” veya “alt konumdaki vatandaş” olarak görmelerinin nedeninin, toplum tarafından uygulanan baskı ve ayrımcılıktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda hem kadın hem de engelli olma durumunun, ayrımcılığı tetikleyen ve sorunların artmasına neden olan en önemli faktör olduğu görülmektedir. Engelli kadınların maruz kaldığı bu sorunların çözümü noktasında ise evde zaman geçirmeye çalıştıkları, toplumsal yaşama katılmamayı tercih ettikleri görülmüştür.

Toplumun “normal beden” ve “normal olmayan beden” anlayışı doğrultusunda engelli kadınların yaşamış oldukları bir diğer sorun da fiziksel görüntüleri nedeniyle toplum tarafından yadırgandıkları şeklindedir. Özellikle toplumun kadın bedenine atfettiği “istenilen beden” anlayışı nedeniyle engelli kadınların sosyal olarak izole edildikleri ortaya çıkmıştır. Yaşanılan bu sorunun temel nedeni de toplumsal cin-

siyetçi söylemlerdir. Özellikle toplumdaki “istenilen kadın bedeni” anlayışı nedeniyle engelli kadınların bedensel ve fiziksel olarak çekici bulunmadıkları ve kadın kimliklerinin reddedildiği tespit edilmiştir. Bu sorun nedeniyle de engelli kadınların toplumsal yaşama katılmayı reddettikleri ve evde vakit geçirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerinden mesleki rol kapsamında yaşamış oldukları sorunlar; toplumun genelinin ve işverenlerin çalışma yaşamına katılma noktasında engelleyici bir tutumlarının olduğu şeklindedir. Özellikle “sen yapamazsın”, “sen yetersizsin” gibi söylemler nedeniyle engelli kadınların çalışma yaşamına katılmalarının engellendiği, işverenlerin sağlıklı kişileri veya engelli de olsa erkekleri tercih etme eğiliminde olduğu, katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Özellikle toplum tarafından engelli kadınlara yönelik bu söylemler nedeniyle kadınların aşağılandığı ve dışlandığı, buna bağlı olarak da engelli kadınların çalışma yaşamına katılmayı reddettiği ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle erkeklerin evini ekonomik anlamda geçindirmesi ve ayakta tutması beklenirken, kadınlardan ise; ev içindeki alışveriş, çocuk bakımı ve ev temizliği gibi rolleri yerine getirmesi beklenmektedir. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde erkeğin engelli de olsa toplumsal yaşama katılmasının toplum tarafından desteklendiği, çünkü erkeğin ev geçindirme gibi rollerinin bulunması nedeniyle toplumsal yaşamda bulunması gerektiği anlayışının hakim olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin; K4’ün (yaş 30, memur) aynı işe engelli bir erkek ile başvurduğu ancak işveren tarafından erkeklerin evini geçindirmesi gerektiği düşünüldüğünden işe erkeğin alınması durumu, toplumsal cinsiyetçi yaklaşımdan kaynaklanmıştır. Kendisine iş verilmeyeceğini düşünen engelli kadınların çoğu bu nedenden dolayı aile şirketlerinde veya geçici işlerde görev yapmışlardır.

Katılımcıların aile şirketinde veya geçici işlerde çalışmayı tercih etmesi, gelir dağılımında ya da kademe ilerleyişi gibi durumlarda eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin; K7’nin (yaş 28, lise mezunu, sekreter) aile şirketinde çalışmasına bağlı olarak almış olduğu maaşının az olmasının nedeni, gelir eşitsizliğinin bir örneğidir.

Çalışma hayatında yaşanan sorunlara bakıldığında ise engelli kadınların çalışma yaşamı içerisinde kendilerine acıma duygusu ile yaklaşıldığı ve “kendine bile yetemeyen” olarak tanımlandıkları ifadesi nedeniyle zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir.

Özellikle toplum tarafından söylenen bu tanımlamalar nedeniyle engelli kadınların toplumun tüm alanlarında olduğu gibi çalışma yaşamında da sorunlarla karşılaştıkları görülmüştür.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerinden eş olma rolü kapsamında yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında; toplumda engelli kadınların “iyi bir anne” ve “iyi bir eş” olacaklarının düşünülmemesi nedeniyle evlenmelerine karşı çıkıldığı ya da kendileri gibi engelli bireylerle evlenmeleri gerektiğinin düşünüldüğü görülmektedir. Katılımcıların özellikle evlilik kararı alma noktasında yakın çevrelerinden ve eşlerinin ailelerinden herhangi bir destek alamadıkları ortaya çıkmıştır. Evlilik kararı alma noktasında katılımcıların sorunlarla karşılaşmasının temel nedeni ise ev işlerini yerine getiremeyeceklerinin ve eşlerini memnun edemeyeceklerinin düşünülmesidir.

Katılımcıların evlilik kararı alma ve evlilik sürecinde sorun yaşadıkları diğer bir grup ise eşlerinin aileleri olmuştur. Özellikle sonradan engelli olması durumunda eşlerin ailelerinin vermiş olduğu tepkiler nedeniyle katılımcıların yaşamış olduğu sorunların boşanmaya kadar gittiği görülmüştür. Engelli kadınların eşlerinin ailelerinden kaynaklı sorunların temel nedenlerine bakıldığında ise ev işlerinin yerine getirilemeyeceğinin, çocuklarına bakamayacaklarının, eşlerini psikolojik ve cinsel yönden memnun edemeyeceklerinin düşünüldüğü tespit edilmiştir. Bu noktada özellikle “Bu sana karılık edemez” gibi söylemler nedeniyle çoğu engelli kadının evlilik yaşamlarında sorunlar ile karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Engelli kadınların ev içindeki rol ve sorumluluklarına bakıldığında ise tüm katılımcıların çocuk bakımı, yemek yapımı, ev temizliği gibi ev içi işlerden sorumlu oldukları ortaya çıkmıştır. Bu görevlerin yerine getirilememesi durumunda ise katılımcıların eşleri ile sorun yaşadıkları ve bu sorunlar nedeniyle aile içi iletişimlerinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Özellikle ev işlerinin engel durumu nedeniyle yerine getirilememesi ve cinsel kimliklerinin reddedilmesine bağlı olarak engelli kadınların şiddete maruz kaldıkları, aldatıldıkları, eşleri tarafından aşağılandıkları ortaya çıkmıştır. Bu noktada K3 ve K5’in boşanma nedenlerine bakıldığında iki katılımcının da engelleri nedeniyle eşleri ile sorun yaşadıkları, şiddet ve aldatma gibi sorunlar ile karşılaştıkları ve sonucunda da boşanma kararı aldıkları görülmektedir. Diğer bir katılımcı K6 ise boşanma kararı almamalarındaki tek etkenin çocukları olduğunu belirtmiştir.

Toplumsal cinsiyet rollerinden annelik rolü kapsamında özellikle çocuk sahibi olma noktasında yaşanan sorunlara bakıldığında ise çocukların engelli olacağının düşünülmesi, çocukların bakımının istenilen düzeyde yapılamayacağı savunulması gibi durumlar nedeniyle engelli kadınların çocuk sahibi olmalarına karşı çıkmıştır. Bu noktada toplum tarafından kadınlara yönelik dikte edilen “iyi bir anne” olma rolü üzerinde durmak gerekir. Katılımcıların çocuk sahibi olma noktasında karşılaşmış oldukları sorunların ve engellemelerin çoğu bu rolden kaynaklanmaktadır. Çocuk bakımı noktasında yeterli olamayacağı düşünülmesi, çocuklarının da kendileri gibi engelli olabilme ihtimalinin olması nedeniyle katılımcıların; eşleri, eşlerinin aileleri ve yakın çevrelerinden engellemeler ile karşılaştıklarına ulaşılmıştır. Katılımcıların çocuklarının engel durumlarına bakıldığında ise çocuk sahibi olan 9 katılımcıdan sadece 2’sinin çocuklarının da engelli oldukları (K2 ve K8) tespit edilmiştir. Çocukları engelli olan engelli kadınların ise bu durum nedeniyle suçlandıkları ve aile içi iletişimlerinin bozulduğu, eşleri ve yakın çevreleri ile sorun yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Çocuk bakımı ve yetiştirilmesinde ise engelli kadınların sorumlu oldukları, eşleri veya yakın çevrelerinden yardım alsalar da esas sorumluluğun kendilerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Ev içinde bulunan diğer işler gibi çocuk bakımı ve yetiştirilmesinden sorumlu olmaları nedeniyle katılımcıların sosyal yaşamlarının kısıtlandığı, eve kapalı bir şekilde yaşamaya başladıkları, sosyal yaşamlarının ortadan kalkması nedeniyle psikolojik sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Ev içindeki diğer işlerde olduğu gibi çocuk bakımı ve yetiştirilmesinde de engel durumları nedeniyle kendilerinden beklenen rol ve sorumlulukları yerine getiremediği durumlarda ise katılımcıların eşleri başta olmak üzere, eşlerinin aileleri ve yakın çevresinde bulunan diğer kişiler tarafından dışlanma ve aşağılanma gibi sorunlar yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden ev kadınlığı rolü kapsamında katılımcıların yaşamış oldukları sorunlara bakıldığında ise ev işlerini yerine getirememeleri nedeniyle kendilerini “değersiz” ve “yetersiz” hissettikleri ortaya çıkmıştır. Engelleri nedeniyle engelli kadınların ev işlerini yerine getirememeleri, aile içerisinde sorunlar yaşanmasına neden olmuş ayrıca katılımcılar da bu nedenle kendilerini “yetersiz” ve “aciz” hissetmişlerdir. Ev işlerinin yerine getirilememesi, çocuk bakımının istenilen şekilde yapılamaması gibi nedenlerden dolayı katılımcıların yıprandıkları ve psiko-sosyal sorunlar yaşamaya başladıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumların yaşanmasındaki temel etken ise toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınlardan “iyi bir eş ve anne” olmalarının

beklenmesidir. Katılımcıların bu beklenti nedeniyle ev işlerini ya da çocuk bakımını yapmak istedikleri, bu işlerin sorumluluğunun kendilerinde olduğunu kabul ettikleri, ancak engel durumları nedeniyle yapamadıkları dönemlerde psiko-sosyal olarak yıprandıkları görülmüştür. Eşlerinin ve yakın çevrelerinin bu konuda olumsuz tutum ve davranışlarının olması nedeniyle de katılımcıların yaşamış olduğu sorunlar artmıştır.

Toplumsal cinsiyet rollerinden akrabalık rolü kapsamında yaşanan sorunlara bakıldığında ise yakın çevreleri tarafından “başkasına muhtaç”, “kendine yetemeyen” ve engelliğin utanılacak bir şey olduğuna yönelik söylemler nedeniyle katılımcıların akrabaları ve yakın çevreleri ile sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları ya da işe girmeleri yakın çevrelerinin olumsuz söylemleri nedeniyle engellenen engelli kadınların, bu nedenle yakın çevreleri ve akrabaları ile herhangi bir bağ kurmak istemedikleri, yardım istemeyi reddettikleri ve izole olmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ev içi roller, mimari engeller, toplumun olumsuz söylemleri, ailelerinin olumsuz tutum ve davranışları gibi pek çok nedenden dolayı eve kapalı ve toplumdan izole bir şekilde yaşayan katılımcıların sosyal çevrelerinden herhangi bir destek görememeleri sonucunda ise yaşamış oldukları sorunlar daha da artmıştır. Bu noktada katılımcıların yalnızlaştıkları ve dışlandıkları ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların şiddete maruz kalma durumlarına bakıldığında ise ev içi işlerini yerine getirememeleri, “savunmasız” olarak görülmeleri ve toplumda engelli kadınlara yönelik şiddetin üstünün örtbas edilmesi nedeniyle psikolojik, fiziksel ve cinsel şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle toplumun genelinden ya da ailelerinden “yetersiz” ve “aciz” gibi olumsuz söylemler ile karşılaşan engelli kadınlar, bu nedenle psikolojik şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ev işlerini yerine getirememeleri durumunda ise katılımcıların eşleri tarafından aşağılandıkları ve bu durumun sonucunda psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. Yemek yapma, çocuk bakımı, ev temizliği gibi toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlara dikte ettiği görev ve sorumlulukların engellilik nedeniyle yerine getirilememesine bağlı olarak katılımcıların eşleri tarafından şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınlardan yerine getirmeleri beklenen görev ve sorumlulukların herhangi bir nedenle yerine getirilememesi durumu, katılımcıların şiddete maruz kalmasındaki en önemli neden olmuştur. Psikolojik olarak yıpranan ve aşağılanan katılımcıların ev işlerini yerine getirememeleri durumunda

fiziksel olarak şiddete maruz kalması, yaşanan sorunların ulaşabileceği boyutları göstermektedir.

Katılımcıların maruz kaldıkları bir diğer şiddet ise cinsel şiddettir. Özellikle şiddet olayının üstünün kapatılmak istenmesi ve “savunmasız” olarak görülmeleri nedeniyle K9’un (yaş 44, bekar) cinsel şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların yaşadıkları diğer sorunlarda olduğu gibi maruz kaldıkları şiddet olaylarında da toplumdan uzaklaştıkları ve izole olmayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Fiziksel görüntüleri nedeniyle aşağılanan ve başkasına bağımlı olarak yaşaması gerektiği düşünülen ayrıca mimari engeller nedeniyle de sosyal yaşama katılmaları engellenen engelli kadınların toplumdan izole bir şekilde yaşamaya başlaması, katılımcılar tarafından bir çözüm yöntemi olarak benimsenmiştir. Katılımcıların toplumdan uzak bir şekilde yaşamak istemesi sonucunda ise birey olarak kendilerini geliştiremedikleri, eğitim ve çalışma hayatına katılmadıkları, sadece ev içi işlerle ilgilendikleri, yalnızlaştıkları ve dışlandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların toplumsal yaşamdan izole olma durumları, sadece yaşamış oldukları sorunların çözümü noktasında görülmemiş, aynı zamanda toplum tarafından maruz kaldıkları engellemelerin de bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. “Başkalarına muhtaç”, “kendine yetemeyen” “yetersiz”, “aciz” gibi olumsuz söylemler nedeniyle katılımcıların eğitim ve çalışma yaşamına katılamamaları, “iyi bir eş ve anne” olamayacaklarının düşünülmesi nedeniyle evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına karşı çıkılması ve sadece ev içi işlerden sorumlu tutulmaları nedeniyle de katılımcılar, sosyal yaşamdan izole edilmiş ve yalnızlaşmışlardır.

ÖNERİLER

Toplumsal cinsiyet bağlamında engelli kadınların yaşadıkları sorunlara çözüm olabilmesi amacıyla öneriler şöyledir;

- Engelli kadınların toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle toplumsal yaşama katılımlarının engellenmesinin çözümü noktasında toplumsal eşitliği savunan politikaların benimsenerek makro düzeyde çalışmalar yapılmalı,
- Kadın haklarının savunulması noktasında tüm kamu kuruluşlarının eylem planları “Toplumsal Eşitlik” teması doğrultusunda hazırlanmalı,

- Engelli kadınların toplumda görünür olmalarını ve birey olarak kendilerini geliştirmelerini hedefleyecek çalışmalar yapılmalı,
- Dernek, sendika gibi örgütlenmelerde engelli kadınların istihdamına yönelik kota uygulamasının getirilmesi noktasında çalışmalar yapılmalı,
- Engelli kız çocuklarının okul yaşamına katılma ve devam etme konularında teşvik edici programların düzenlenmesi,
- Engelli kadınların çalışma yaşamına kazandırılması konusu ile ilgili olarak engelli kadın istihdamının zorunlu hale getirilmesi,
- Engelli kadınlara yönelik meslek ve beceri kazandıracak program ve kursların hazırlanması ya da hali hazırda uygulanan bu programların yaygınlaştırılıp erişilebilirliğinin artırılması,
- Evlilik kararı alımı sürecinde yaşanan toplumsal cinsiyetten kaynaklı sorunların çözümü noktasında evlilik öncesi eğitimlerin verilerek eşlerin bilinç artırıcı çalışmalara katılımının sağlanması,
- Engelli kadınlara yönelik şiddet olaylarının engellenmesi noktasında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı başta olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarının çalışmalar yapması, verilen cezaların caydırıcı olması konusunda gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasının da önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 28239 (20 Mart 2012), Kanun No: 6284, md. 2.
- Altuntaş, N., Doğanay, G. (2016). Trabzon'da Engelli Kadın Profili, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 315-340.
- Aral, N., Gürsoy, F., Bütün, A. A. (2005). Engelli Kadına Yönelik Fiziksel İstismar, Sağlam, İ. ve Coşgun, Ö. K. içinde, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu* (30-35), İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Arıkan, Ç. (2001). *Türkiye'de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*, Ankara: Körler Federasyonu Yayını.
- Aslan, M., Şeker, S. (2002). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt İli Örneği), *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu 3. Bildiriler Kitabı içinde* (449-463), İstanbul: Petrol-İş Yayını.
- Aykara, A. (2010). *Kaynaştırma Eğitimi Sürecindeki Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenler ve Okul Sosyal Hizmeti. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başgöl, Ş., Oskay, Ü. (2015). Fiziksel Engelliliğin Gebelik ve Annelik Üzerine Etkisi, *Florence Nightingale Dergisi*, 23 (1), 88-95.
- Baykoç, N. D., Bayhan, P., Artan, İ. (2001). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Döngüsü İçinde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 12 (2), 29-41.
- Buz, S., Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (4), 25-45.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çakır, H. (2021). Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların İstihdam Süreçleri: Yozgat İli Örneği, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 111-126.
- Çetintaş, E. (2017). *Lise Öğrencilerinin Engellilere Yönelik Tutumlarının Okul Sosyal Hizmeti Odağında İncelenmesi: Erzincan İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Çiçek, E., Öncel, S. (2018). Engelli Kadına Yönelik Şiddetin Diğer Boyutu: Cinsel Şiddet, *Uluslararası Hakemli Kadın Hastalıkları ve Anne Çocuk Sağlığı Dergisi*, 13 (2), 126-146.
- Demir, A., Yeşiltuna, D. (2017). Aile İktidar İlişkisi Bağlamında Engelli Kadın Olmak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), 534-544.
- Duman, N. A., Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20 (2), 1-48.
- Dünya Sağlık Örgütü (2011). Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. 12 Ekim 2018 tarihinde www.aile.gov.tr adresinden alındı.
- Ecevit, Y. (2003). Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çatışabilir?, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 83-88.
- Engelli Kadın Derneği (2013). Türkiye'de Engelli Kadınlara Yönelik Şiddet Raporu 2013-2014. 10 Mayıs 2021 tarihinde www.engellikadin.org.tr adresinden alındı.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Resmi Gazete 27288 (14 Temmuz 2009), Kanun No: 5825, md. 6.
- Erenel, A.Ş., Aksoy, M.U. (2018). İncinebilir Bir Grup; Engelli Kadınlar ve Cinsellik, *Türkiye Klinikleri Dergisi*, 4 (1), 27-31.
- Ersöz, A. G. (1999). *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erten, Ş., Aktel, M. (2017). Engellilik Kültürü: Engellilik Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Ergun, C. ve Ögreci, S. içinde, *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* (79-96), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Güdücü, B. (2018). Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet, Şenol, D. ve Kaya, H. E. içinde, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (14-34), İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- İş Kanunu, Resmi Gazete 8423 (10 Haziran 2003), Kanun No: 4857, md. 30.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Özürlü Öğrencilerin Öğretmen ve Arkadaş İlişkileri ve Yaşadıkları Bazı Sorunları. *Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaner, S. (2004). Engelli Çocuğu Olan Anababaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi*, Proje Numarası: 2001-0901-007.

- Kansız, N., Acuner, A. (2010). Kadınların Kentsel Hizmetlerden Yararlanma Düzeyleri, Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Trabzon İli Örneği, *Verimlilik Dergisi*, 2, 143-176.
- Kapan, B. K., Boyacıoğlu, N. E. (2019). Engelli Gebelerin Karşılaştıkları Zorluklar ve Ebelik Yaklaşımı, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 64-71.
- Karabulut, A. (2017). *Ataerkil İdeolojinin Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Ortopedik Engelli Kadın ve Erkeklerin Deneyimlerine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadağ, Z. (2018). *Kırsal Alanda Yaşayan Engelli Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Toplumsal Cinsiyete Bağlı Etkiler – Muş İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. (2002). Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (1), 1-10.
- Karataş, K., Çifci, E. G. (2010). Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (13), 147-153.
- Karataş, K., Duyan, G. Ç. (2005). İnsan Hakları Açısından Engelli Kadınlar ve Sorunları, Sağlam, İ. ve Coşgun, Ö. K. içinde, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu* (56-62). İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Kuzgun, İ. K. (2008). Türkiye’ye Ücret Karşılığı Özürlü Kadın İşgücü İstihdamının Belirleyici Değişkenleri, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 19 (2), 57-66.
- Kümbetoğlu, B. (2000). Toplumsal Cinsiyet ve Antropoloji: Folklor ve Edebiyat, *Sosyal Antropoloji Dergisi*, 22 (6), 239-254.
- Okur, F., Erdugan, F. E. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı içinde (245-263). İstanbul: Petrol – İş Yayını.
- Orhan, S., Özkan, E. (2020). Engelli Kadın Olmak, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 1-19.
- Özateş, Ö. S. (2007). Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18 (2), 77-87.
- Özdemir, D. K. (2010). *Ortopedik Engelli Kadınların Sorun ve Beklentileri: Tuzla İlçesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özgökçeler, S., Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanununun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 28-42.
- Şahan, E. C. (2015). Çalışma Hayatına Katılımda Engellilerin Yaşadıkları Sorunlar: *Tekirdağ Süleymanpaşa Örneği. Yüksek Lisans Tezi*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tantekin, F. (1995). Şiddete Karşı Somut Bir Adım: Ankara Gecekondularında Ortak Bir Çalışma, Ankara: Kadın Dayanışma Vakfı.
- Temel, M., Şişman, F. N. (2013). Kadına Yönelik Cinsel Saldırılarda Hemşirelik Yaklaşımı, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4 (2), 85-90.
- Timurturkhan, M. (2009). Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu, N. Adak içinde, *Sosyal Problemler Sosyolojisi Dünya'dan ve Türkiye'den Örnekler* (135-162), Ankara: Siyasal Yayınları.
- Toker, İ. (2013). Toplumsal Cinsiyet ve Din, N. Akyüz ve İ. Çapçoğlu içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (607-623), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, F., Conk, S. (2005). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Anne/Babaların Stresle Başa Çıkma Tarzlarına ve Depresyon Düzeylerine Planlı Eğitimin Etkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (2), 1-10.